

ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΕΡΙ ΑΜΑΡΤΙΑΣ ΙΔΕΑΙ

ΥΠΟ

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ Δ. ΛΩΛΗ Δ. Θ.

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΗ ΜΑΡΑΣΛΕΙΩ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑΙ

Τὰς νεωτέρας καὶ συγχρόνους περὶ ἀμαρτίας ἰδέας χαρακτηρίζουσιν ἔνθεν μὲν βαθύτατον καὶ ἀμέριστον ἐνδιαφέρον πρὸς ἔρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς ἀμαρτίας ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκ τοῦ ἐκάστοτε ἐπικρατοῦντος ἐπιστημονικοῦ ἢ φιλοσοφικοῦ ρεύματος, ἔνθεν δὲ συσκοτίσις καὶ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος νὰ συλλάβῃ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τοῦ μυστηριώδους διὰ τῶν αἰῶνων τούτου φαινομένου τῆς ἀμαρτίας καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ φιλοσοφικῶς, ἐμπειρικῶς καὶ ψυχολογικῶς τοῦτο. Οὕτω ἀνίκανον τὸ ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου μόνον καὶ τῆς ἐμπειρίας ἐρειδόμενον πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ κατανοήσῃ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ θέσιν τῆς ἀμαρτίας ἀπὸ μὲν τὸ πανθεϊστικὸν φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Σπινόζα ἀποβάλλεται καὶ ἀπορρίπτεται ὡς πλάνη καὶ μὴ πραγματικότης ἐν δὲ τοῖς φιλοσοφικοῖς συστήμασι τοῦ Καντίου, τοῦ Ἐγέλου καὶ τοῦ Schelling τοποθετεῖται, *mutatis mutandis*, εἰς τὰ πλαίσια τῶν θεωρητικῶν αὐτῶν ἀντιλήψεων, ἵνα καταλήξῃ εἰς μὲν τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως διὰ τῶν Pflüderer, Tennant καὶ McDowall ἀπλοῦν καὶ ἀναγκαῖον ἐπεισόδιον εἰς τὴν παγκόσμιον ἐξέλιξιν ἀπογευμνωμένον πάσης μεταφυσικῆς χροιάς, εἰς δὲ τὴν ψυχολογικὴν ἔρμηνείαν τοῦ Μοχοπ καὶ Barbour οἰκτρὸν κατάλοιπον ἐκ τῆς πρώην κτηνώδους ὑποστάσεως τῶν τοῦ ἀνθρώπου προγόνων καὶ λοιπὸν ψυχολογικὰ ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ ἀπωθημένα συμπλέγματα. Ἡ μοναδικὴ προσπάθεια τοῦ Schleiermacher καὶ τοῦ Ritschl ἐπαναφορᾶς τοῦ ζητήματος εἰς τὰ φυσικὰ πλαίσια τῆς θρησκείας κατεπνίγη, τοῦτο μὲν ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀνικανότητος συλλήψεως καὶ ἐπιβολῆς τῆς ὀρθῆς περὶ ἀμαρτίας χριστιανικῆς ἀντιλήψεως, τοῦτο δὲ παρασυρθέντων ἀμφοτέρων ὑπὸ τοῦ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπιστήμαις πνέοντος τότε ἰσχυροῦ ρεαλιστικοῦ (realismus) ρεύματος.

1. Η ΑΜΑΡΤΙΑ ΩΣ ΠΛΑΝΗ ΚΑΙ ΜΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ

Κύριος ἐκπρόσωπος ἐκ τῶν θεωρούντων τὴν ἀμαρτίαν πλάνη καὶ μὴ πραγματικότητα εἶναι ὁ ἰδρυτῆς τοῦ πανθεϊσμοῦ φιλόσοφος Σπινόζας εἰς οὗ καὶ τὰς ἰδέας περιοριζόμεθα.

Οὗτος ἀνεξαρτήτως πασῶν τῶν χριστιανικῶν προϋποθέσεων ἐρευνῶν τὴν φύσιν τοῦ προβλήματος τοῦ κακοῦ ὀρθολογικῶς καὶ ἀπὸ

καθαρὰς μεταφυσικῆς ἐπόψεως¹ ὀρίζει τὴν ἁμαρτίαν ὡς ἀπλήν ἀτέλειαν γνώσεως. Περὶ τοῦ κακοῦ, ἰσχυρίζεται, ἔχομεν ἀνεπαρκῆ γνώσιν. Ἐάν δὲ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατεῖχε ἐπαρκεῖς γνώσεις τότε τοῦτο θὰ ἦτο ἀνίκανον νὰ κατανοήσῃ τὸ κακόν². "Ἄλλαις λέξεσιν, ἐάν ὁ [ἄνθρωπος κατεῖχεν ἐπαρκεῖς γνώσεις καὶ ἦτο ἰκανὸς νὰ βλέπῃ τὰ πράγματα, ὅπως ὁ Θεός, *sub specie aeternitatis*, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ εἶχεν ἀντίληψιν οὔτε τοῦ κακοῦ οὔτε τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄπλῶς δὲν θὰ ὑπῆρχον δι' αὐτόν.

Ἡ τοιαύτη περὶ ἁμαρτίας ἀντίληψις ὡς μὴ ὑπαρχούσης καὶ ὡς πλάνης ὀφειλομένη μόνον εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς γνωστικῆς ἡμῶν ἰκανότητος καθιστᾷ πᾶσαν περὶ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς σκέψιν ἀδύνατον καὶ μὴ ἀναγκαίαν. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου ἡ γνώμη τοῦ Σπινόζα διαφέρει τῆς τοῦ Αὐγουστίνου, ὅστις ἐδίδαξε μὲν, ὅτι τὸ κακὸν εἶναι στέρησις τινος καὶ ἔλλειψις, *privatio boni*, πλὴν ὅμως ἡ *privatio* αὕτη, μεθ' ἧς ταυτίζεται τὸ ἠθικὸν κακόν, εἶναι τι πλεον ἀπλής ἐλλείψεως τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι τι βαθύτερον ἀπὸ ἀπλή ἀποτυχία νὰ πράξῃ τις τὸ ἀγαθόν. Βεβαίως ἡ οὐσία τοῦ κακοῦ, κατὰ τὸν Αὐγουστίνον, εἶναι ἀρνητικῆ. Πλὴν ὅμως τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ συνοδεύονται ἀπὸ ἔμφυτον διαφθορὰν καὶ ἐξηχραιωμένην ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως. Οὕτω τοῦ Αὐγουστίνου θέσαντος τὴν φιλοσοφικὴν βάσιν διὰ τὴν ἐξήγησιν καὶ πηγὴν τοῦ κακοῦ διὰ τῆς περὶ διττῆς φύσεως τῆς ἁμαρτίας ἐκδοχῆς τοῦ ὁ Σπινόζας ἀπέρριψε τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῆς Αὐγουστινείου διδασκαλίας [περὶ ἐμφύτου διαφθορᾶς τῆς βουλήσεως καὶ ἐκράτησε μόνον τὸ ἀρνητικὸν τῆς περὶ κακοῦ θεωρίας ἐκεῖνου μέρος.

Τοιαύτης οὔσης τῆς διδασκαλίας τοῦ Σπινόζα περὶ ἁμαρτίας ὡς πλάνης καὶ μὴ πραγματικότητος, εἶναι προδήλως φανερόν, ὅτι αὕτη δὲν εὐσταθεῖ οὔτε φιλοσοφικῶς, οὔτε ἐμπειρικῶς. Φιλοσοφικῶς μὲν, διότι ἂν καὶ ἔν τινι ἐννοίᾳ τὸ κακόν μετέχει τῆς φύσεως τῆς ἀτελείας, πλὴν ὅμως ἡ πραγματικὴ ὑπαρξις τοῦ «ἀγαθοῦ» συνεπάγεται τὴν ὑπαρξιν τινος, ὅπερ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀπλῶς «οὐχὶ ἀγαθόν», ἀλλὰ θετικῶς «κακόν». Ἐπὶ πλεον ἐκλογῆ συνεπαγομένη ἐναλλαγὴν δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ πραγματικῆ μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ ἀρνήσεως. Ἐάν δὲ ἀγαθόν καὶ κακόν δὲν ὑφίστανται ὡς δύο πραγματικαὶ καὶ θετικαὶ ὑπάρξεις, τότε αἱ ἠθικαὶ διακρίσεις ἐξαφανίζονται καὶ ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ καὶ ἡ διαγωγὴ καθίστανται φράσεις κεναὶ ἄνευ ἐννοίας καὶ περιεχομένου. Ἐμπειρικῶς ἄλλωστε δὲν εὐσταθεῖ, διότι,

1. *Ethica*, IV. Ἴδὲ καὶ LXIV.

2. *B.A.G. Fuller*, *A History of Philosophy*, N. York 1945, τόμ. 2, σελ. 93.

ὡς ὀρθῶς παρετηρήθη, «ἐὰν τὸ κακὸν εἶναι πλάνη, τότε ἡ ὄλη ἡμῶν πείρα εἶναι πλάνη, ἡ γνώσις εἶναι πλάνη, ἡ συνείδησις εἶναι πλάνη, ἡ ζωὴ εἶναι πλάνη»⁹. Αἱ θεωρίαι, ἐπομένως, αἵτινες δέχονται τὸ κακὸν ὡς πλάνην καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου προσωπικότητα καὶ βούλησιν ὡς ἀπλᾶ φαινόμενα, εἰς ἃ δὲν ἀνταποκρίνεται πραγματικότης τις, οὐδὲν προσφέρουσι πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἁμαρτίας, ἐφ' ὅσον καὶ θεωρητικῶς σφάλονται καὶ ὑπὸ τῆς πείρας διαψεύδονται.

2. ΘΕΩΡΙΑΙ ΑΝΑΓΟΥΣΑΙ ΤΗΝ ΑΜΑΡΤΙΑΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Αἱ θεωρίαι, αἵτινες ἀνάγουσι τὴν ἁμαρτίαν εἰς τὴν αἵτημα δι' αὐτὰς ἀποτελοῦσαν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως θεωρουμένης ὡς *causa originans*, προσπαθοῦσι ν' ἀποφύγωσι, τοῦτο μὲν τὸν σκόπελον τῆς διαρχίας (*dualismus*), ἐξ ἧς οὐδ' αὐτὸς ὁ Αὐγουστινισμὸς κατῶρθωσε ν' ἀπαλλαγῇ τελείως, τοῦτο δὲ ν' ἀποδώσωσιν εἰς τὸν Θεὸν τὸ κακόν. Τὸ δίλημμα δ' ὅπερ ἐμφανίζεται ἐνώπιον αὐτῶν εἶναι σαφές. Ἐὰν μὲν ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρα, τότε ἐρμηνευτέον πῶς ποτε αὕτη ρέπει καθολικῶς πρὸς τὸ κακόν. Ἐὰν δ' αὕτη ἔχει ἐν ἑαυτῇ ἔμφυτον τὴν τάσιν πρὸς τὸ κακόν τότε ἐρευνητέον πῶθεν ἔσχε τὴν ροπὴν ταύτην. Τῶν θεωριῶν τούτων κύριοι ἐκπρόσωποι εἶναι ὁ Ἐμμανουὴλ Κάντιος, ὁ Julius Müller καὶ ὁ Samuel Taylor Coleridge.

Ὁ Κάντιος, ὅστις πρῶτος τῶν φιλοσόφων συνέλαβε σαφῶς τὴν τρομερὰν δυσκολίαν νὰ συμβιβάσῃ τὸ γεγονός μιᾶς ἐμφύτου ροπῆς πρὸς τὸ κακόν, μὲ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ τοῦ ἀνθρώπου συνείδησις καταγγέλλει αὐτὸν ὡς ἔνοχον, ὡς ἐὰν ἦτο ἴδιον αὐτοῦ ἔργον, δέχεται, ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πράγματι ἐλευθέρα, καὶ ὅτι πάντες εἴμεθα ἀπολύτως ἐλεύθεροι.

Ἀποδεικνύει δὲ τοῦτο ὡς ἔπεται. Διαίρων τὴν λογικὴν λειτουργίαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς δύο οὐ μόνον τελείως διάφορα πρὸς ἄλληλα μέρη, ἀλλὰ καὶ ἀμοιβαίως ἀντίθετα, δηλ. τὸν «καθαρὸν λόγον» (*pure reason*) καὶ τὸν «πρακτικὸν λόγον» (*practical reason*), διδάσκει, πρῶτον μὲν, ὅτι ὁ ὑφ' ὃν νοητέα πᾶσα ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου «καθαρός λόγος» ἰκανὸς ὢν νὰ συλλαμβάνῃ τὰ φαινόμενα, μὴ ἔχων δὲ οὐδὲν σημεῖον ἐπαφῆς μὲ τὴν ἠθικὴν δὲν δύναται νὰ λογοδοτῇ περὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς· δεύτερον δέ, ὅτι μόνον ὁ «πρακτικὸς λόγος» εἶναι ἰκανὸς ἀμέσως νὰ συλλάβῃ ἓνα ἠθικὸν νόμον, ὅστις

3. *R. Moxon*, μν. ἔ., σελ. 178.

γενικῶς ἀναγνωρίζεται ὡς «συνείδησις» καὶ ὅστις διδάσκει εἰς τὸν ἄνθρωπον οὐχὶ τί ἐστὶ ὀρθόν, ἀλλ' ὅ,τι ὄφειλε νὰ πράξῃ ὀρθόν¹. Ἡ δὲ ἠθικὴ προστακτικὴ «ὄφειλον» (I Ought) σημαίνει ἀναγκαίως «δύναμαι» (I can.)². Ἐπομένως ἡ συνείδησις ἐνός ἠθικοῦ νόμου καὶ ὁ πόθος καὶ ἡ τάσις δι' ἠθικὴν τελειοποίησιν ἀποτελοῦσι κατὰ τὸν Κάντιον ἀπόδειξιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου³. Τὴν δὲ προκύπτουσιν δυσκολίαν ἐκ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ἣτις φαίνεται διαψεύδουσα καὶ καταστρατηγούσα τὸν ἐν τῇ φύσει κρατοῦντα καθολικὸν νόμον αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος⁴, ὁ Κάντιος προσπαθεῖ νὰ παρακάμψῃ ἀποφαινόμενος, ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει διαρχία τις⁵, ἣτις καθιστᾷ, αὐτὸν ἔνθεν μὲν «φαινομενικόν» ὄν, ὅπερ ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων τῶν φαινομένων καὶ αἰσθητῶν, μεθ' ὧν δέδεται τῷ νόμῳ τῆς αἰτιότητος, ἔνθεν δὲ «νοούμενον» ὄν, ὅπερ μόνον ἔχει τὴν δύναμιν σκέψεως καὶ ἐκλογῆς καὶ ἐπομένως ὡς πνευματικὴ ὄντοτης εἶναι ὁ ἄνθρωπος καθ' ἑαυτὸν αὐθόρμητος καὶ ἐλευθέρα αἰτία καὶ λοιπὸν ἰκανὸς νὰ ἐξέλθῃ τῆς μοιραίας ἐτεραρχικῆς (determinismus) τῶν πραγμάτων ἀλληλουχίας⁶. Ἐνταῦθα τοποθετῶν ὁ Κάντιος τὸ πρόβλημα τῆς φύσεως καὶ ἀρχῆς τοῦ κακοῦ ἀρνεῖται νὰ ταυτίσῃ τοῦτο μὲ τὴν αἴσθησιν καὶ ἀπορρίπτει τὴν ἄποψιν, ὅτι τοῦτο ἔχει ὕλικήν τινα ἢ ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα. Τὸ κακὸν ὄν μόνον ἠθικὸς ὄρος δὲν δύναται, λέγει, νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν εἰς τι ἐκτὸς τῆς βουλήσεως, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐν αὐτῇ κείνται τὸ τε ἀγαθόν καὶ τὸ κακόν⁷. Τὸ κακὸν ἐπομένως ἀποτελοῦν διαταραχὴν καὶ διαστροφὴν τῆς τοῦ λόγου καὶ αἰσθήσεως ἀληθοῦς ἰσοροπίας, συνίσταται ἐν τῇ ὑπὸ τῆς βουλήσεως υἱοθετήσῃ ἀρχῶν ἀντιθέτων πρὸς τὸν νόμον⁸. Ἄλλαις λέξεσι, τοῦτο μὴ ἀποτελοῦν φυσικὴν ἰδιότητα τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ τι, τὸ ὅποιον δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν ἐγείρεται, ὅταν ὁ ἄνθρωπος συμμορφοῦται μᾶλλον μὲ τὰς ὁμάς τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ

1. W. E. Orchard, *Modern Theories of Sin*, London 1910, p. 34.

2. Αὐτόθι, σελ. 35.

3. *Principles of the Metaph. of Morals*. (Abbot's transl.), σελ. 95.

4. Περὶ τῆς σημερινῆς θέσεως ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμασι τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος ἰδὲ Γ. Παλαιολόγου, Ἡ ἀντίθεσις ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρεῦνῃ, Ἀθήναι 1949³, σελ. 22—79. Δ. Δ. Κοτσάκη, Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, Ἀθ. 1953.

5. *Critique of Practical Reason* (Eng. tr.), σελ. 270. W. Orchard, ξ. ἀ, σελ. 37. *Encycl. of Rel. and Ethics*, v. 9 σελ. 563.

6. W. Orchard, ξ. ἀ.

7. *Encycl. of Rel. and Ethics*, ξ. ἀ.

8. *The Radical Evil in Human Nature*, (Abbot's tr.), σελ. 404-7. Ἴδὲ καὶ W. Orchard, ξ. ἀ. σελ. 40.

αἰσθήματος παρὰ μὲ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου. Ἐντεῦθεν ὁ Κάντιος τοιαύτην ἀποδεχόμενος τὴν φύσιν τοῦ κακοῦ καὶ προχωρῶν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ πῶς ποτε ἡ βούλησις κλίνει καθολικῶς πρὸς τὸ κακόν, πῶς ποθεν ἡ καθολικότης τῆς ἁμαρτίας. Μὴ ἀποδεχόμενος τὴν τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίαν περὶ προπατορικῆς ἁμαρτίας ὡς δηλοῦσαν, κατ' αὐτόν, μετὰδοσιν ἠθικῶν προσόντων διὰ τῆς φυσικῆς ὁδοῦ τῆς γεννήσεως,⁹ υἱοθετῶν δ' ἐξ ἐτέρου τὸ τοῦ Ὁρατίου «vitiis nemo sine nascitur»¹⁰ ὑποθέτει ἐν-υπάρχουσαν «ριζικὴν τινα κακότητα» (peccatum originarium - radical badness)¹¹ ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει, χωρὶς ἐν τούτοις τὸ κακόν τοῦτο νὰ θεωρῆται ὡς φυσικὸν χαρακτηριστικὸν τοῦ ἡμετέρου γένους. Ἡμεῖς, λέγει, καὶ οὐχὶ ἡ φύσις ἡμῶν εἴμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ἀγαθὸν καὶ κακόν, ὡς ἐλέχθη, δύνανται νὰ κατηγορηθῶσιν ἐπὶ τῆς βουλήσεως μόνον. Ἡ ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει ριζικὴ αὕτη κακότης, κατὰ τὸν Κάντιον, εἶναι τάσις ἢ κλίσις πρὸς κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς βουλήσεως, κατεύθυνσις πρὸς παράβασιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου.¹² Ἡ τάσις ὅμως αὕτη ἐνῶ καθ' ἑαυτὴν δὲν συνιστᾷ ἁμαρτίαν, εἶναι πάντως πηγὴ πάσης ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἁμαρτίας. Βεβαίως ἡ τάσις αὕτη καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι πρᾶξις, ἀλλ' ἡ υἱοθέτησις ταύτης ὑπὸ τῆς βουλήσεως εἶναι πρᾶξις.¹³ Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς κεῖται πού ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ ἡμῶν καί, ὡς φαίνεται, προηγεῖται πάσης ἀσυνειδήτου πράξεως, δεόν νὰ εἶναι φύσεως ὑπεραισθητῆς ἢ «ἀχρόνου» πράξεως. Μὴ δυνάμενος δὲ ὁ Κάντιος νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει «ριζικῆς κακότητος» παραμένει σχεδὸν ἀνεξερεύνητος.¹⁴

Γενικῶς ὁ Κάντιος δεχόμενος, ὅτι πάντες εἴμεθα ἐλεύθεροι, ὅτι ὁ ἀνθρώπος καθολικῶς ἐχρησιμοποίησε τὴν ἐλευθερίαν του, ἵνα ὑποτάξῃ τὸν ἠθικὸν νόμον εἰς τὸν ἐγωϊσμὸν καὶ τούτου ἕνεκα ἐδημιουργήθῃ μία τάσις πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, τοῦ λόγου τῆς τοιαύτης πράξεως κειμένου πέρα πάσης λογικῆς ἀνακαλύψεως, ἔθεωρήθη ὡς τὸ προπύργιον τῆς συντηρητικῆς ἀντιλήψεως περὶ ἁμαρτίας καὶ ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς συνειδήσεως. Αἱ κύρια ὅμως ἀδυναμίαι τῆς ὡς ἄνω Καντιαν-

9. The Rad. Ev. in Hum. Nat., (Eng. tr.), σελ. 401. Ἴδὲ καὶ *W. Orchard*, ἔ. ἀ., σελ. 38.

10. Satires, I, 3, 68.

11. Religion Innerhalb d. Grenzen d. Blossen Vernunft, (Eng. tr. by Greene - Hudson), London 1934, σελ. 28.

12. The Rad. Ev., σελ. 385, 386. Ἴδὲ καὶ *W. Orchard*, ἔ. ἀ.

13. Encycl. of Rel. and Eth., ἔ. ἀ.

14. The Rad. Ev., σ. 389. 399. 413. Ἴδὲ καὶ *W. Orchard*, ἔ. ἀ., σ. 39.

νης περί ἀμαρτίας διδασκαλίας κείνται, πρῶτον ἐν τῇ προσπαθείᾳ αὐτοῦ ὅπως διαχωρίσῃ τὸν ἠθικὸν νόμον ἀπὸ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας, τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦντος, ὡς γνωστὸν, ἐνιαῖόν τι ὄλον. Ἐπειτα δὲν ἐρευνᾷ τὸ γεγονός, ὅτι αἱ προστακτικαὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν καθίστανται ἐν τῷ αὐτῷ βαθμῷ ἀντιληπτὰ ὑφ' ὄλων τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τέλος ἡ τοποθέτησις τῆς κλίσεως πρὸς τὸ κακὸν εἰς «ἄχρονόν τινα πράξιν», πρὶν ἢ ἡ συνείδησις ἀναπτύχῃ, χωρὶς ὅμως ν' ἀποδέχῃται καὶ προϋπαρξίν τινα. Πρὸς τούτοις ἡ ὅλη αὐτοῦ θεωρία συγκρούεται πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῆς πείρας, ἣτις ἀμέσως ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ ἀμαρτία ἐγείρεται ἐκ τῆς ἀποδοχῆς καθολικοῦ τινος κανόνος ἢ γενικῆς ἀρχῆς, ἐφ' ὅσον πολλαὶ κακαὶ πράξεις καταλογίζονται καθ' ἐκάστην χωρὶς τοιαύτην τινὰ ἐσκεμμένην καὶ ἐκουσίαν ἀποδοχὴν διαθέσεως πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, ἣτις κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Καντίου πρέπει νὰ προηγηθῇ τῆς κυριαρχίας τῆς βουλήσεως.

Τοῦ εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν ἀνήκοντος φιλοσόφου καὶ θεολόγου J. Müller ἀρνούμενου τὴν τοῦ Αὐγουστίνου διδασκαλίαν περὶ προπατορικῆς ἀμαρτίας ὡς μὴ ἱκανῆς κατ' αὐτὸν νὰ ἐξηγήσῃ τὸ αἴσθημα τῆς ἐνοχῆς, ἡ κυρία προσπάθεια τείνει, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀνακαλύψῃ λογικὴν βάσιν διὰ τὴν καθολικὴν πείραν παντὸς ἀνθρώπου ἀποτελοῦσαν συνείδησιν τῆς ἐνοχῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἔνοχον ταύτην συνείδησιν μὲ τὸ γεγονός, ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος κακὸν τι προηγούμενον πάσης τῆς τοῦ ἀτόμου πράξεως, μὴ οὐσὶα τι, δι' ὃ ἀρνεῖται τὸ ὑπεύθυνον ἢ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς τοῦτο ὁ Müller δέχεται, ὅτι τὸ αἴσθημα τῆς ἐνοχῆς διὰ τὴν ἔμφυτον ἀμαρτωλότητα εἶναι προϊὸν προχρονίου τινὸς (extra-temporal) παραβάσεως¹⁵. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. προὔπηρξε τοῦ χρόνου, ὁπότε τὸ πρῶτον ἔλαβε χώραν ἡ προσωπικὴ ἐνὸς ἐκάστου ἀτόμου πνευματικῆς ὑφῆς παράβασις, οἷα καὶ ἡ τοῦ Διαβόλου, ἐνῶ τάνυν ἡ ζωὴ αὐτοῦ περιοριζομένη εἰς τὰ τοῦ χρόνου πλαίσια, εἰς ἃ δέον οὗτος νὰ κερδίσῃ τὴν ἀπολύτρωσιν, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀνάμνησιν τῆς προγενεθλίου ἐκείνης πτώσεως, καὶ ἐπομένως ὁ Ἀδάμ, δι' οὗ ἐγένετο ἡ τοῦ γένους πτώσις, ἐπιδέχεται νέον πειρασμὸν καὶ ἀμαρτίαν. Εὐθύς δ' ὡς ἀφυπνισθῇ ἐν χρόνῳ ἡ ἠθικὴ συνείδησις, ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκει ἤδη παρόντα ἀμαρτωλὸν τινα ὄρον καὶ καταδικάζεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως μὲ τὸ αἴσθημα τῆς εὐθύνης, ὡς ἐάν ἦτο ἴδιον αὐτοῦ λάθος. Ἐπομένως ἡ ἀμαρτία δὲν ἄρχεται ἐν τῇ ἐγκοσμίᾳ

15. J. Müller, Die Christliche Lehre von der Sünde (Eng. tr-), vol. 2 p. 400.

ἡμῶν ὑπάρξει· ἀπλῶς μόνον προβάλλει (steps-forth),¹⁶ ὅποτε καὶ βλαστάνει τὸ αἴσθημα τῆς ἐνοχῆς μὲ τὴν ἠθικὴν ἡμῶν ἀνάπτυξιν. Μὲ τὴν πρώτην δὲ ἐσφαλμένην πράξιν, τὸ πρῶτον «βῆμα τῆς ἁμαρτίας», ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡμῶν ἔτι ἡλικίας, τὸ αἴσθημα τῆς ἐνοχῆς ἐγείρεται καὶ ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξις ἄρχεται.

Τοῦ Καντίου καταλογίζοντος ἴσῃν ἐνοχὴν εἰς πᾶσαν ἁμαρτίαν, ὁ Müller δέχεται βαθμὸν ἐνοχῆς ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τῆς αἰτίας. Διὰ ταύτης ἐννοεῖ τὴν δύναμιν τῆς βουλήσεως καὶ τὸν βαθμὸν τῆς συνειδήσεως. Ὅθεν οὗτος δέχεται, ὅτι ἡ ἁμαρτία οἰκεῖ εὐρέως ἐν τῇ βουλήσει, ἣν δέχεται τελοῦσαν ὑπὸ περιωρισμένην ἐλευθερίαν,¹⁷ ὡς ἐπηρεαζομένην ἰσχυρῶς, τοῦτο μὲν ἀπὸ τὴν συνειδήσιν, τοῦτο δὲ ἀπὸ τὴν ἔξιν. Κατόπιν τούτων δυνάμεθα, ἐν κεφαλῶν, νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ Müller τὸ μὲν αἴσθημα τῆς ἐνοχῆς ἐξηγεῖ μὲ τὴν ὑπόθεσιν τῆς προκοσμίου καὶ προχρονίου ἀτομικῆς ἐνὸς ἐκάστου πτώσεως, τὴν δὲ ἔμφυτον τάσιν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν διὰ τῆς τοῦ ὄλου ἀνθρώπινου γένους πτώσεως ἐν τῷ Ἀδάμ, ὅστις ἐνφ' ἡδύνατο νὰ καταστῇ πρωταίτιος ἀπελευθερώσεως τῆς βουλήσεως ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν τῆς διάστασιν, δὲν ἔπραξεν ὅμως οὕτω καὶ ἐκληροδότησεν εἰς τὰς ἐπομένους γενεὰς μίαν διεφθαρμένην καὶ ἡδυπαθῆ φύσιν. Παρ' ὄλον ὅτι τὸ περὶ ἁμαρτίας ἔργον τοῦ Müller θεωρεῖται καὶ σήμερον ἔτι κλασσικὸν ὑπόδειγμα, ἐν τούτοις δέχεται τὸ σύστημά του πολλὰς ἐπικρίσεις.¹⁸ Πρῶτον μὲν ἡ μεγαλοποίησις καὶ ἡ σοβαρότης τὴν ὅποιαν δίδει εἰς τὸ πρῶτον παιδικὸν ἁμάρτημα δὲν δικαιολογεῖται ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν προχρόνιον τοῦ ἀνθρώπου πτώσιν. Δεύτερον δὲ δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ καὶ οὐδόλως γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ προγενέθλιος πτώσις, ὅσον καὶ ἂν ἤθελε νὰ λύσῃ καὶ τὴν παρὰ Καντίῳ ἀντινομίαν μεταξὺ τοῦ γεγονότος τοῦ ἐμφύτου μολύσματος τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς, πράγμα τὸ ὅποιον καὶ ὁ ἴδιος ἀντελήφθη, ἔτοιμος ὢν ν' ἀποδεχθῆ πᾶσαν ἐξήγησιν, ἥτις θ' ἀπεδείκνυε τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ χρόνου.¹⁹

Τέλος ὁ Coleridge προσπαθῶν ν' ἀναπτύξῃ τὴν τοῦ Καντίου θεωρίαν περὶ ριζικῆς κακότητος, δὲν ὑποθέτει ἀτομικὴν πτώσιν, ἀλλὰ σύγχρονον καὶ καθολικὴν ἀποστασίαν τοῦ ὄλου ἀνθρώπινου γένους. Ὡς ὁ Κάντιος, οὕτω καὶ ὁ Coleridge δέχεται, ὅτι μόνον ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, οὐχὶ δὲ ἡ βούλη-

16. Enc. of R. and Eth. ξ. ἀ. σελ. 562.

17. W. Orchard, ξ. ἀ., σελ. 51.

18. Αὐτόθι, σελ. 53.

19. J. Müller, μν. ξ., σελ. 397.

σις, ήτις, κατευθύνοντος αὐτήν τοῦ ήθικοῦ νόμου πρὸς ἐλευθέραν καὶ ἐκουσίαν ὑπακοήν, οὔσα δ' ἀναπόσπαστον χαρακτηριστικὸν γνώρισμα καὶ συνιστώσα τὴν οὐσιώδη ἰδέαν τοῦ «προσωπικοῦ ὄντος» (personal being), εἶναι ἱκανὴ νὰ διακρίνη καὶ ἀναγνωρίζη τὸν ήθικὸν νόμον καὶ ν' ἀνθίσταται πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἐναντίον τῆς αἰτίας καὶ τῆς ἀρχῆς μιᾶς πράξεως ἢ καταστάσεως. Ἐνῶ «ή βούλησις ὠφείλε νὰ θέλῃ τὸ ἀγαθὸν» (the will ought to will the good), αὕτη κλίνει λόγῳ τῆς μυστηριωδῶς καὶ ἄγνωστον πῶς²⁰ διαφθαρείσης φύσεώς της πρὸς τὴν ἀντίθετον διεύθυνσιν συνιστώσα οὕτω ἐν ἑαυτῇ τὴν ἁμαρτίαν.

Ἐπὶ τοσοῦτον ὁ Coleridge οὐσιωδῶς συμφωνεῖ μὲ τὸν Κάντιον. Περαιτέρω προσπαθῶν νὰ διασαφήσῃ τὸ πρόβλημα τῆς διαφθορᾶς τῆς βουλήσεως διατυποῖ ἰδίᾳς ὅλως ἰδέας. Πρῶτον μὲν ἰσχυρίζεται, ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ διαφθορὰ τῆς βουλήσεως εἶναι γεγονός, πρέπει νὰ εἶναι αὐτοπαράγωγος (self-originated) αὐτῆς, διότι ἄλλως ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἦτο ὑπεύθυνος. Τὸ δὲ ὑπεύθυνον οὐ μόνον διὰ πᾶσαν προσωπικὴν ἁμαρτίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἁμαρτωλὸν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν ἐπιμαρτυρεῖ ἡ καθολικὴ ἀπόφανσις τῆς καθολικῆς συνειδήσεως. Ἐπειτα λόγῳ τῆς καθολικότητος τῆς διαφθορᾶς πρέπει αὕτη νὰ ἔχῃ κοινὸν ἕδαφος. Ἐντεῦθεν ἀπορρίπτων τὴν ἰδέαν, ὅτι αὕτη εἶναι τυχὸν ἀποτέλεσμα πράξεως ἄλλου, ὡς ἡ περὶ πτώσεως Αὐγουστίνειος διδασκαλία δηλοῖ, ἢ ὅτι ἐνσταλάζεται ἐν τῇ βουλήσει ὑπὸ ἑτέρου ἐξωτερικοῦ παράγοντος, δέχεται, ὅτι ὁ Ἀδάμ ἐξεπροσώπει οὐχὶ μόνον τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἄτομον, ἀλλ' ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ ὅτι ἡ προπατορικὴ ἁμαρτία εἶναι «ἄχρονος» πρᾶξις πάντων τῶν ἀνθρώπινων βουλήσεων ἀθροιστικῶς. Καταλείπων οὕτω τὸν ἀτομισμὸν τοῦ Καντίου, οὗτος κατηγορεῖ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ γένους ἀντὶ τοῦ ἀτόμου καὶ τοιουτοτρόπως ἐξικνεῖται εἰς τὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ καθολικῆς ἀποστασίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ καταφυγὴ του εἰς τὴν Καντιανὴν «ἄχρονον» πρᾶξιν, οὔτε ἐξηγεῖ τὴν πηγὴν τῆς ἁμαρτίας, ἐνῶ ἀπλῶς μεταθέτει τὸ πρόβλημα, οὔτε καὶ ἀποτελεῖ στήριγμα «πέρα τοῦ λόγου», ὡς ὁ ἴδιος ὁ Coleridge βεβαιοῖ, ὅπερ ἐξαφανίζεται εἰς τὸ μυστήριον, καὶ δὲν παρέχει λύσιν τοῦ προβλήματος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οὐδεμίαν ἀποτελεῖ πραγματικὴν πρόδοον ἐπὶ τοῦ Καντιανοῦ περὶ ἁμαρτίας σχήματος.

20. Ἴδὲ τὸ ἔργον τοῦ S. T. Coleridge, *Aids to Reflection* (1825). Πρβλ. καὶ W. Orchard, ἔ. ἄ., καὶ *Encycl. of Rel. and Eth.* ἔ. ἄ.

3. Η ΑΜΑΡΤΙΑ ΩΣ ΑΝΑΓΚΗ

Δύο τρόπους θεωρήσεως τῆς ἁμαρτίας ὡς ἀνάγκης ἤγειραν αἱ ἐκ τῆς συνδέσεως τῆς ἁμαρτίας μετὰ τῆς βουλήσεως δυσκολίαι. Τὴν πρώτην ἀποψιν, ἣτις θεωρεῖ τὴν ἀνάγκην ὡς δύναμιν, εἰς ἣν ὑπόκειται καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Θεὸς οὐχὶ ὀλιγώτερον τοῦ ἀνθρώπου καὶ λοιπὸν ἀρνούμενην τὴν παντοδυναμίαν Αὐτοῦ, υἰοθέτησε καὶ ἀνεπτυξεν ὁ Schelling. Ἡ δὲ δευτέρα, τῆς ὁποίας αἱ ρίζαι εὐρίσκονται εἰς τοὺς σχολαστικούς τοῦ μεσαίωνος, οἵτινες ἐθεώρουν τὸ κακὸν ἐπιτρεπόμενον καὶ ἀναγκαῖον, τοῦτο μὲν πρὸς ἐξύψωσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦτο δὲ λόγῳ τῆς ἐν τῇ φύσει κρατούσης ποικιλίας, ἀνεπτύχθη συγχρονισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου.

Ὁ Schelling¹ τοποθετεῖ τὴν δυνατότητα τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ ἐν τῇ διακρίσει καὶ τῇ ἀντιθέσει τῶν δύο τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἀρχῶν, τοῦ «ἐγὼ» δηλ. καὶ τοῦ «μὴ-ἐγὼ»². Σκέπτεται δὲ ὡς ἀκολούθως. Ἰσχυρίζεται πρῶτον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπειδὴ εἶναι ἀπολύτως ἐλεύθερος, ἡ δὲ ἐλευθερία του αὕτη συνεπάγεται δύναμιν νὰ πράξῃ καὶ τὸ κακόν, ἔπεται ὅτι αὕτη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξαρτητικῶς τοῦ Θεοῦ. Ἔπειτα δ' ἐξελάμβανε τὴν ψυχὴν ὡς ὑπάρχουσαν πρὸ τῆς γεννήσεως ὡς «ἀρχέγονον ἄχρονον βούλησιν» (original timeless will), ἐκδεχόμενος τὴν τοῦ Καντίου διάκρισιν μεταξὺ ὑπεραισθητικῆς καὶ αἰσθητικῆς ὑπάρξεως ὡς διαφορὰν μεταξὺ ὑπάρξεως πρὸ καὶ μετὰ τὴν γέννησιν. Ἡ ψυχὴ προικισμένη οὖσα μὲ τὴν δύναμιν τοῦ ἐκλέγειν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς αὐτεξηρημένης (self-dependent) ὑπάρξεως λαμβανούσης χώραν ἐν τῇ αἰωνιότητι καὶ ἐκλέγουσα τὴν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρξιν, ὑποβάλλει ἑαυτὴν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῆς προσκαίρου ζωῆς, ἣτις συνεπάγεται τὴν ἀνάγκην τοῦ ἁμαρτάνειν, ὅπερ ἐστὶ ἀναπόσπαστον γνῶρισμα τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐξελιξεως. Οὕτω, κατ' αὐτόν, πτώσις εἶναι ἡ μεταβολὴ ἀπὸ τῆς ἀπολύτου εἰς τὴν αὐτεξηρητημένην ὑπαρξιν³. Ὅθεν ἡ ἁμαρτία δέον ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν τῆς ψυχῆς ἰδίαν αἰώνιον ἐκλογὴν καὶ θεωρητέα ὡς «αὐτοπροαπόφασις» (self-predetermined), ὀφειλομένη εἰς τὸν χαρακτηῖρα τῆς ψυχῆς, ἣτις ἤλθεν εἰς τὸν κόσμον κατὰ τὴν γέννησιν. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἁμαρτίας, ἐπομένως, δὲν δύναται ν' ἀναζητηθῇ εἰς συνειδητὴν τινα

1. Ἰδὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ: *Philosophical Investigations on the Nature of Human Freedom and Subjects connected therewith* (Eng. tr.), καὶ *W. Orchard*, ξ. ἀ., σελ. 60.

2. *Alfred Weber*, *History of Philosophy*, (Eng. tr. by Thilly - Perry), N. Y. 1925, σελ. 488 ἐξ.—*W. Orchard*, μν. ξ., σελ. 61.

3. «Ἡ ἀνεξάρτητος ὑπαρξις ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι ἁμαρτία», *N. Δούβαρι*, Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, Ἀθ. 1933, Τομ. 2, σελ. 155.

πρᾶξιν, ἀλλ' εἶναι ἢ πρὸ τοῦ χρόνου δημιουργία προσωπικῆς βουλήσεως, ἐγειρομένης ἀπὸ τὴν φυσικὴν αὐτοβουλίαν τῶν ἀτομικῶν ὄντων. Τὰς αὐτὰς σκέψεις ἐφαρμόζων καὶ ἐπὶ τῆς θεότητος ὁ Schelling ἀνεύρισκει ἐν αὐτῇ διπλοῦν στοιχεῖον, τοῦτο μὲν μίαν αὐτοπεριεχομένην ἀρχὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ «ἐγὼ», τοῦτο δὲ μίαν ἀνεξάρτητον «Βάσιν» ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸ «μὴ - ἐγὼ», ἢ ἐξωτερικὴν ἀνάγκην⁴. Ἐπομένως ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει δυνάμις τις ἀνεξάρτητος καὶ πρὶν ἀπ' Αὐτόν⁵. Ἐντεῦθεν ὁδηγεῖται εἰς τὴν ἀντίληψιν ἐφαρμογῆς τῆς ἐξελιξεως καὶ ἀναπτύξεως ἐν τῷ Θεῷ, ὡς αὕτη ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει καὶ τῷ ἀνθρώπῳ. Καὶ ὁ Θεὸς καθ' ἑαυτόν, λέγει, ὑπόκειται εἰς ἀνάπτυξιν καὶ ἀνέλιξιν ἀπὸ τὴν «Βάσιν» μιᾶς τυφλῆς ἀσυνειδήτου βουλήσεως εἰς τὸ εἶναι καὶ εὐρίσκεται ἀκόμη ἐν πορείᾳ πρὸς ἀπόλυτόν τινα σκοπόν. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἀφαιρῶν ὁ Schelling ἀπὸ τὸν Θεὸν τὴν παντοδυναμίαν, ὑποτίθεται, ὅτι οὕτω ἐρμηνεύει τὴν ὑπαρξιν τοῦ κακοῦ, ἐνῶ ἐν τῇ πραγματικότητι θεωρῶν τὸ κακὸν οὐσιώδη στιγμήν ἐν τῇ προόδῳ ἢ αἰωνίως πραγματοποιουμένη ζῶῃ τοῦ Θεοῦ⁶ ἀρνεῖται τοῦτο, ἐνῶ προσπαθεῖ νὰ τὸ ἐξηγήσῃ. Διττῶς ὅθεν σφάλλεται σοβαρῶς ὁ Schelling, τοῦτο μὲν θεωρῶν τὸν ἄνθρωπον «αὐτοδημιούργητον» (self-made), καὶ κατὰ πάντα ὑπεύθυνον διὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔλευσιν εἰς τὸν κόσμον· ἐπὶ τούτου δὲ καὶ ὁ Κάντιος οὐδέν, εἶπε, ἀβεβαιότερον ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτοδημιούργητος· ἦτοι ἢ ὑπαρξίς του δὲν εἶναι οὔτε ἡδύνατο νὰ εἶναι ἴδια αὐτοῦ πρᾶξις· τοῦτο δὲ ἀφαιρῶν τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐφαρμόζων τὴν ἰδέαν τῆς ἐξελιξεως ἐν αὐτῷ· οὐδέν τούτου ἀτοπώτερον καὶ ἄντικρυς ἀντίθετον πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν περὶ Θεοῦ ὡς κατὰ πάντα τελείου, ἐξ οὗ «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον»⁷, ἀποτελοῦντος δ' εἰσέτι τὸ ὑψιστον ἀγαθὸν (summum bonum) παντὸς πιστεύοντος⁸.

Ὁ Ὅριος ἐξ ἑτέρου, ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κακός,⁹ λόγῳ τῆς κατ' ἀρχὰς ζωώδους κατα-

4. *N. Loubser*, ἔ. ἀ., σελ. 156.

5. *W. Orchard*, μν. ἔ., σελ. 61.

6. *B. A. G. Fuller*, *A History of Philosophy*, N. York, 1945, τομ. 2, σελ. 300. *O. Pfliderer*, *Development of Theology* (Eng. tr.), σελ. 62-7.—*J. Müller*, μν. ἔ., τ. 2, σελ. 103-22.

7. Ἰακ. 1, 17.

8. «Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν». Ματθ. 5, 48.

9. *Philosophy of Right*, (Eng. tr.) p. 18.

στάσεώς του, δυνητικῶς δὲ ἀγαθός¹⁰, τοποθετεῖ τὴν ἁμαρτίαν εἰς τὸ στάδιον τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἑτέραν καὶ θεωρεῖ αὐτὴν ἀναγκαῖον βῆμα ἐν τῇ ἐξελικτικῇ του πορείᾳ. Κατ' ἀρχὰς δηλ. ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται εἰς κατάστασιν ἀθωότητος, ἐν ᾗ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀγαθὸν οὔτε κακόν. Μὲ τὴν διαφορὰν πάντως, ὅτι εὐρίσκεται εἰς κατάστασιν εἰς ἣν «ὤφειλε μὴ εἶναι» (ought not to be), ὅπερ καὶ εἶναι κακόν¹¹. Εἶνε δὲ δυνητικῶς ἀγαθὸς οὗτος, διότι εἶναι οὐσιωδῶς πνεῦμα καὶ ὡς τοιοῦτον εἶναι ἐλεύθερον ὄν καὶ δύναται νὰ μὴ ἐνδώσῃ εἰς τὰς φυσικὰς ὁρμὰς καὶ κλίσεις. Ὡν λοιπὸν ἐλεύθερος ὁ ἄνθρωπος καὶ προικισμένος μὲ βούλησιν δύναται νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν τῆς ἀθωότητος καὶ τῆς ἀγνοίας καὶ ἐλευθερώσῃ ἑαυτόν. Ἡ κίνησις δὲ αὕτη ἀπὸ τὴν κατωτέραν κατάστασιν τῆς ἀθωότητος εἰς τὴν ἀνωτέραν τὴν τῆς ἀρετῆς συνδέεται μὲ πρόοδον καὶ προαγωγὴν ἀπὸ τῆς ἀγνοίας εἰς τὴν γνῶσιν¹² καὶ τοῦτο μόνις δύναται νὰ λάβῃ χώραν ἄνευ παρεμβολῆς τῆς ἁμαρτίας¹³ ὡς ἀναγκαίου κακοῦ, ἧς τινος δέον νὰ λάβῃ γνῶσιν ὁ ἄνθρωπος διὰ πραγματικῆς δοκιμῆς πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἐν προκειμένῳ δηλ. ἐφαρμόζεται τὸ διαλεκτικὸν προσφιλὲς τῷ Ἐγγέλω τριαδικὸν σχῆμα τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως, ἀντίστοιχα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀθωότης, ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἀρετή¹⁴. Ἡ τριάς αὕτη διαφέρουσα τῆς λογικῆς τοιαύτης ἐν τούτῳ, ὅτι ἐκείνη παριστᾷ πορείαν ἐν χρόνῳ, προτίθεται νὰ ἐξηγήσῃ μᾶλλον τὴν ἁμαρτίαν παρὰ τὴν ἀρετὴν, διότι ὑπάρχουσι καὶ ἕτεροι ὁδοὶ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐκτὸς τῆς ἁμαρτίας· ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἑτέρα ὁδὸς ἀπὸ τῆς ἀθωότητος εἰς τὴν ἀρετὴν¹⁵. Ἐνταῦθα ἔχει θέσιν ἡ τῆς Γραφῆς διδασκαλία περὶ πτώσεως, ἣν ὁ Ἔγγελος, θεωρῶν μῦθον, ἐρμηνεύει ἀλληγορικῶς κατὰ τὸ ὡς ἄνω ἐκτεθὲν διαλεκτικὸν σχῆμα¹⁶, καθ' ὃ ἡ ὑπὸ τῶν ἐν ἀθῶα καταστάσει ὄντων πρωτοπλάστων, κατὰ τὴν Γένεσιν, βρώσις τοῦ καρποῦ ἐκ τοῦ δένδρου τῆς γνώσεως, σημαίνει, κατ' αὐτόν, ἀναγνώρισιν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ κακοῦ, ὅπερ ὤφειλε οὗτος νὰ γνωρίσῃ πρὶν ὑπερπηδῆσῃ αὐτὸ καὶ καταλήξῃ εἰς τὴν ἀρετὴν. Ἡ τοιαύτη δὲ τῶν πρωτοπλάστων κατάστασις ἐπαναλαμβάνεται αἰωνίως ἐν παντὶ

10. The Philosophy of Religion (Eng. tr), τ. 3, p. 46·7.

11. Encycl. of Rel. and Eth. vol. 9 p. 563.

12. «Ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται ἀρχῆθεν ἐν ἐνδείᾳ τῆς ἀληθείας». *Κ. Λογοθέτου*, Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου, Ἀθ. 1939, τόμ. Α', σελ. 404.

13. *W. Orchard*, μν. ξ., σελ. 66.

14. Αὐτόθι, σελ. 65.

15. Αὐτόθι, σελ. 66.

16. *Phil. of Rel.*, τομ. 1, p. 275 ἐξ.

άνθρωπω. Οὕτω συντελουμένη ἡ ἀμαρτία φέρει βασικὸν γνῶρισμα τὸν ἐγωισμόν μεθ' οὗ εἶναι συνεζευγμένη καὶ ἡ γνώσις. Εὐθύς δηλ. ὡς ἡ συνείδησις τοῦ ἐγὼ ἀφυπνισθῆ, ἄρχεται ἀμέσως διαίρεσις καὶ χωρισμός¹⁷. Τοῦτο δὲ συμβαίνει μὲ τὸν Θεὸν ἀποτελοῦντα μίαν ἀδιάσπαστον καὶ ἀπόλυτον ἐνότητα, ἐν ἣ καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἄλλ' ὅταν ἄρχεται ἀνεξάρτητος ὑπαρξίς, τότε ἀκολουθεῖ διάσπασις ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα¹⁸. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὡς ἀνεξάρτητον ἐγὼ χωρὶς νὰ εἶναι ἐγωιστής· ἀκολουθῶν δὲ τὰς φυσικὰς του ἐπιθυμίας καθίσταται κακός¹⁹. Διὰ τοῦ ἐτέρου συνθετικοῦ στοιχείου τῆς ἀμαρτίας, τῆς γνώσεως, ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει συνείδησιν, ὅτι δὲν εἶναι ὅ,τι ὄφειλε εἶναι καὶ μάλιστα διὰ τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ εἶναι τινα ἔνοχον ἀμαρτίας δηλοῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέον νὰ κατέχῃ τὴν γνώσιν τοῦ τί ὄφειλε πράττειν. Ἄλλως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς αὐτὸν ἠθικαὶ πράξεις. Ἡ ἀμαρτία, λοιπόν, ὀφείλεται εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἀγνοίας εἰς τὴν ἠθικὴν γνώσιν²⁰. Ὅταν δὲ ἡ συνείδησις ἀρχίζει νὰ ἀφυπνίζεται ἐν τῷ φυσικῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθὸν καὶ κακὸν δὲν εἶναι παρόντα ὡς δύο καθαρῶς διακεκριμένα ἀλλήλων ἀντικείμενα. Ἄλλως θὰ ἦτο δύσκολον, κατὰ τὸν Ἐγελον, νὰ ἐξηγηθῆ, διατὶ ὁ ἄνθρωπος γενικῶς θὰ ἐξέλεγε τὸ κακὸν καὶ θὰ ἠρνεῖτο εἰς τὴν βούλησιν τὸ ἀγαθόν. Τὸ ἀληθές εἶναι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνδίδων ἐνστικτωδῶς εἰς τὰς φυσικὰς του ὁρμάς, ἄρχεται διὰ τῆς δοκιμῆς νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸ μὴ ὀρθόν. Ὅταν δὲ ἀνακαλύψῃ, ὅτι τοῦτο εἶναι κακὸν καὶ ὅτι τὴν ἀμαρτίαν αὐτὴν θὰ ἀκολουθήσῃ ποινὴ ἢ δεινὰ, προξενεῖται εἰς αὐτὸν ἀποτροπιασμός καὶ τελικῶς ὀδηγεῖται εἰς τὸ ἀγαθόν. Οὕτω κατὰ τὸν Ἐγελον, εἶναι ἀναγκαῖον πείραμα²¹ ἡ ἀμαρτία, ἀνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀρετὴ. Τοῦτο ἐννοεῖ λέγων, ὅτι «ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀγαθὸς διὰ τῆς βουλήσεώς του, καὶ τοῦτο, ἔνεκα τῆς ἐνοχῆς του»²². Διέρχεται δηλ. διὰ τῆς ἀμαρτίας, ἀλλὰ ἐγκαταλείπει αὐτὴν διὰ τὴν ἀγαθότητα διὰ τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς τῆς βουλήσεώς του. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀμαρτήσῃ, ἵνα ὀδηγηθῆ

17. *N. Λούβαρι*, ξ. ἀ., σελ. 172-73.

18. *The Phil. of Rel.*, Τόμ. 3, σελ. 47. 49. Ἴδὲ καὶ *W. Orchard*, μν. ξ., σελ. 66. 67.

19. «Ὅταν ὁ ἄνθρωπος παραμένει ὡς εἶναι κατὰ φύσιν, εἶναι κακός». *Phil. of Rel.*, τόμ. 3, σελ. 48.

20. *W. Orchard*, μν. ξ., σελ. 65. 71.

21. *The Hegelian Cosmology*, McTaggart, σελ. 162-163. Ἴδὲ καὶ *W. Orchard*, μν. ξ. σελ. 71.

22. *Ph. of Rel.*, τόμ. 3, σελ. 48.

εις την γνώσιν, ότι δέν υπάρχει ίκανοποίησις έν τή ύποχωρήσει εις τας φυσικάς όρμάς²³. Γενικώς έξυπακούεται, ότι ή άμαρτία είναι μορφή άγνοίας, όπως και ό Σπινόζας έξεδέχετο αυτήν.²⁴ "Όσον και άν ή θεωρία αύτη τοϋ Έγγελοϋ άναγνωρίζει την πραγματικότητα τοϋ κακοϋ, έν τούτοις σφάλλεται εις δύο ούσιώδη σημεία. Τό πρώτον κείται εις την ύπόθεσιν, ότι δια τής άμαρτίας ό άνθρωπος οδηγείται εις την άρετήν²⁵. «Δέν υπάρχει άρετή, ίσχυρίζεται, ήτις δέν στηρίζεται, επί άμαρτίας»²⁶. Ό ίσχυρισμός οϋτος, οϋ μόνον άντίκειται εις τό θρησκευτικόν συναίσθημα των αίωνων, αλλά και εις την πείραν, ήτις διδάσκει, ότι ή άμαρτία επαναλαμβανομένη γεννητέρω άμαρτίαν και διόρθωσις αύτης καθίσταται όλιγότερον δυνατή και εις την συνειδησιν, ήτις άποφαίνεται, ότι ή άμαρτία παντός σταθμοϋ όφείλει να καταδικασθί και να όστρακισθί και ότι είναι κακόν έξ οϋ οϋδέν άγαθόν δύναται να προέλθη. Τό δε δεύτερον σφάλμα, έγκείται έν τούτω, ότι θεωρεί την άμαρτίαν άναγκαίαν. Έάν ή άμαρτία θεωρηθί άναγκαία είτε ως θεόθεν προσδιωρισμένος σταθμός έν τή ήθική έξελίξει τοϋ ανθρώπου, είτε ως άναπόφευκτος κατάστασις τοϋ περιβάλλοντος ήμων, τότε οδηγούμεθα να συμπεράνωμεν, ότι δέν εϋσταθει οϋδεμία κατηγορία κατά τοϋ ανθρώπου²⁷, και ότι ή άμαρτία μάλλον έπιβαρύνει τόν Θεόν οϋτω δημιουργήσαντα την ανθρωπίνην φύσιν, όπερ είναι άφόρητον και άπαράδεκτον. Προστίθεται δε οϋτε τύψις συνειδήσεως υπάρχει, οϋτε μετάνοια είναι δυνατή και οϋδενός έξίλασμοϋ δεόμεθα. Έπομένως θεμελιωδώς διίσταται ή έννοια τής άμαρτίας κατά τόν Έγγελοϋ θεωρουνταξταύτην άναγκαίαν ως όφειλομένην εις την προοδευτικήν φύσιν τοϋ ανθρώπου και οϋτω άπαλλάσσοντα αυτόν πάσης εϋθύνης και ένοχής, από την θεολογικήν έννοιαν αύτης, καθ' ήν ό άνθρωπος ήμαρτε δι' ίδιου βαρυτάτου σφάλματος τελών οϋτω τελείως και όλος υπό μομφήν, όπερ ή τε συνειδησις και ή πείρα συνομολογοϋσι.

23. The Hegelian Cosmology, έ. ά.

24. «Η τοϋ ανθρώπου φύσις δέν είναι οϊα «ώφειλε είναι» (ought to be). Είναι δε ή γνώσις εκείνη, ήτις άποκαλύπτει τοϋτο αυτόϋ και οδηγεί εις τό φώς να κατανοήση την κατάσταση έν ή «ώφειλε μη είναι» (ought not to be)». Phil of Rel. τόμ. 3, σελ. 52.

25. The Heg. Cosmology, σελ. 234.

26. Αυτόθι, σελ. 48.

27. Ίδε Κ. Λογοθέτου, μν. έ., τόμ. Α' σελ. 404, ένθα κατά τόν Έγγελοϋ ή πτώσις τοϋ ανθρώπου δέν θεωρείται κακόν.

4. Η ΑΜΑΡΤΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΜΟΝΟΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΝ

Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης, ἥς δημιουργοὶ εἶναι ὁ Schleiermacher καὶ ὁ Ritschl, θεωροῦσης τὴν ἀμαρτίαν ὡς καθαρῶς θρησκευτικὴν ἀντίληψιν καὶ ὡς φαινόμενον, ὅπερ δέον νὰ ἐξηγηθῆ κείμενον ἀπολύτως εἰς τὰ πλαίσια τῆς θρησκείας καὶ θεολογίας, ἐπιζητεῖται ν' ἀποφευχθῶσι πᾶσαι αἱ ἐκ τῶν προηγουμένων θεωριῶν δυσκολίαι.

Βάσις καὶ ἀφετηρία τῆς τοῦ Schleiermacher σκέψεως εἶναι, ὅτι ἡ ἀμαρτία δέον ν' ἀναζητηθῆ εἰς τὴν δύναμιν, ἣτις ἀποκαλύπτει ταύτην. Τὸ αἶσθημα δηλ. τῆς ἀμαρτίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν αὐτὴν δύναμιν, ἣτις ἐνισχύει ἡμᾶς, ἵνα συλλάβωμεν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ, ἥτοι ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς ἀπολύτου ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ ἀντίληψις τοῦ Schleiermacher, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ μόνη καὶ ἀπόλυτος αἰτία ἐν τῷ σύμπαντι, χωρὶς ἐν ταῦτῳ ν' ἀποδέχεται ὑπαρξιν ἀνεξαρτήτου ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ἣτις, ἐάν ὑφίστατο, θὰ ἐδήλου, κατ' αὐτόν, Μανιχαϊκὴν διαρχίαν καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος διακατέχεται ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀπολύτου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξαρτήσεως, θὰ ὠδήγει ἀσφαλῶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἐργάτης καὶ αἴτιος τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀμαρτίας. Ἀποφεύγει ὁμοῦς τὸν σκόπελον τοῦτον, ἀφ' ἐνός μὲν ἀρνούμενος τὴν ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν τῆς ἀμαρτίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ δεχόμενος, ὅτι αὕτη ἔχει ὑποκειμενικὸν μόνον χαρακτήρα, ὡς ὑπάρχουσα μόνον ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν. Ἐρμηνεύει δὲ τὸ ὑποκειμενικὸν τοῦτο αἶσθημα τῆς ἀμαρτίας ὡς ἐσωτερικὴν πάλην, ἣτις ἐγείρεται ἐν ἡμῖν χάρις εἰς τὴν ἑλλιπῆ καὶ ἀνεπαρκῆ περὶ Θεοῦ ἡμετέραν συνείδησιν. Ἡ ἑλλειψις αὕτη διατέτακται οὕτω ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵν' ἀποδίδηται ἐνοχὴ εἰς τὸ καθολικὸν αἶσθημα τῆς ἀμαρτίας καὶ παρέχηται εὐκαιρία πρὸς ἀπολύτρωσιν. «Ὡς δὲν ἔχομεν συναίσθησιν τῆς χάριτος, λέγει ὁ Schleiermacher, ἄνευ συνειδήσεως τῆς ἐνοχῆς, οὕτω πρέπει καὶ νὰ διακηρύξωμεν, ὅτι καὶ ἡ τῆς ἀμαρτίας ὑπαρξις ἐθεοπίσθη χάριν ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παραλλήλως τῆς χάριτος»¹. Ὡς πρὸς τὴν προπατορικὴν ἀμαρτίαν, διακρατῶν τὸν ὅρον Erbsünde, λόγῳ παραχωρήσεως μόνον πρὸς τὸν πατροπαράδοτον τρόπον ἐκφράσεως καὶ οὐχὶ μὲ τὴν παλαιὰν ἔννοιαν τῆς κληρονομικῆς διαφθορᾶς, δέχεται ταύτην, ἀφ' ἐνός μὲν ὡς ἐκφράζουσαν ἀπλῶς τὸ καθολικὸν αἶσθημα τῆς ἀνάγκης τῆς ἀπολυτρώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἀμαρτωλότητα προερχομένην ἀπὸ τὸ περιβάλλον καὶ τὰς συσσωρευθείσας ἀμαρτίας τοῦ ὄλου ἀνθρωπίνου γένους καὶ λοιπὸν ὡς «ἀποκτωμένην ἕξιν» μόνον. Πράγματι ὡς πρὸς μὲν τὸν Ἀδὰμ δέχεται, ὅτι ἐν αὐτῷ

1. Der Christliche Glaube, p. 80.

ἡγέρθη ἡ πρώτη ἁμαρτία λόγῳ τῶν συνθηκῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, αἵτινες περιγράφονται ὡς πάλῃ τῆς σαρκὸς κατὰ τοῦ πνεύματος, διὰ δὲ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους ὡς ἁμαρτία τῆς κοινωνίας. «Ὑπάρχει, λέγει, ἐν ἐνὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον πάντων καὶ εἰς πάντας τὸ ἔργον ἑκάστου»². Ἡ κυρίως ἀδυναμία τῆς θέσεως τοῦ Schleiermacher, παρὰ τὰ περὶ συσσωρεύσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῶν προγόνων αὐθαίρετα εἰκοτολογήματα, κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι ἀποδίδει ἔνθεν μὲν ὑποκειμενικὸν χαρακτήρα εἰς τὴν ἁμαρτίαν καὶ οὐχὶ πραγματικὴν αὐτῆς ὕπαρξιν, ἔνθεν δὲ σχετικότητα εἰς τὴν συνειδησιν αὐτῆς. Ταῦτα καὶ ἄλλως δὲν οἰκονομοῦνται καὶ ἐπὶ πλέον μειοῦσι τὴν σοβαρότητα τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς καὶ πάσης ἄλλης ἐπόψεως.

Καὶ ὁ Ritschl ἐκκινῶν ἀπὸ τὴν αὐτὴν καὶ ὁ Schleiermacher ἀφετηρίαν δέχεται, ὅτι ἡ ἁμαρτία εἶνα μόνον Χριστιανικὴ ἀντίληψις σχηματιζομένη διὰ συγκρίσεως πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Καθίσταται δὲ αὕτη συνειδητὴ μόνον ὑπὸ τῆς πείρας τῆς χριστιανικῆς ἀπολυτρώσεως, διότι ἀποτελεῖ «τὴν ἀρνητικὴν προϋπόθεσιν τῆς συνδιαλλαγῆς»³. Ἀπορρίπτων ὁ Ritschl ἀδιστάκτως τὴν περὶ προπατορικῆς ἁμαρτίας παλαιὰν διδασκαλίαν, τοποθετεῖ τὴν πηγὴν τῆς ἁμαρτωλότητος εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παραδείγματος, ὡς ὁ Πελάγιος, καὶ εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου. «Ὅθεν ἡ γενικὴ ἠθικὴ κρίσις ὀφειλομένη εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κακοῦ παραδείγματος καὶ εἰς τὴν ἀπέραντον ἐπιπλοκὴν ἁμαρτωλῶν πράξεων ἐν τῷ κόσμῳ συγκροτεῖ τὸ «βασίλειον τῆς ἁμαρτίας», ὅπερ ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν καὶ ἀντινομίαν πρὸς τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, τὴν «βασίλειαν τοῦ Θεοῦ»⁴. Μὴ ἱκανοποιούμενος καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν ὡς ἄνω τοποθέτησιν τῆς πηγῆς τῆς ἁμαρτίας, προχωρεῖ περαιτέρω καὶ ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου περιέχει τὰ στοιχεῖα τῆς ἁμαρτίας. «Τὸ κακόν, λέγει, πηγάζει ἀπὸ τὰς ἀπλᾶς φυσικὰς ὁρμὰς τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως»⁵. Ἡ δὲ βούλησις ὑποκειμένη εἰς ἀνάπτυξιν, κατ' ἀρχὰς δὲν ἔχει τελείαν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τούτου ἕνεκα τὸ κακόν δέον κατ' ἀνάγκην νὰ ἐγερθῇ ἕως οὗ ἀποκτηθῇ ἡ τελεία τοῦ ἀγαθοῦ γνῶσις. Καὶ περαιτέρω δεχόμενος, ὅτι πᾶσαι αἱ ἁμαρτίαι συγχωροῦνται, ἐκτὸς τῆς τῆς ἀρνήσεως τοῦ Χριστοῦ, μειοῖ τὴν σοβαρότητα αὐτῶν, διότι ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν εἶναι ἁμαρτίαι, ἀλλ' ἀπλαῖ «ἄγνοιαί» καὶ «ἀπροσεξίαι». Ὁ Ritschl χαρακτηρίσας τὴν περὶ ἁμαρτίας διδασκαλίαν τοῦ Schleier-

2. Αὐτόθι, σελ. 71.

3. Ritschl, *Justification and Reconciliation* (Eng. tr.), σελ. 327.

4. Αὐτόθι, σελ. 338.

5. Αὐτόθι, σελ. 349.

macher ως σόφισμα⁶, φαίνεται, ότι ο ίδιος δὲν ἐπέτυχε τι καλύτερον. Πράγματι, ἐκτὸς τοῦ ὑπαινιγμοῦ μόνον ἄνευ εὐρυτέρας διασαφήσεως, ὅτι τὸ κακὸν πηγάζει ἀπὸ τὰς ἀπλᾶς φυσικὰς ὁρμᾶς, ἢ τοποθέτησις τῆς πηγῆς τῆς ἀμαρτίας εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ παραδείγματος δὲν εἶναι ἐπαρκὴς λόγος νὰ δικαιολογήσῃ τὴν γενικὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ. Ἀπαιτεῖται πρὸς τοῦτο ἡ παρουσία τινὸς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀπολύτου καὶ καθολικοῦ χαρακτήρος.

5. ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΑΜΑΡΤΙΑΣ

Οἱ τρεῖς κύριοι ἐκπρόσωποι τῆς θεωρίας ταύτης Ο. Pfleiderer, F. R. Tennant καὶ S. A. McDowall ἐπιζητοῦσιν οὐχὶ φιλοσοφικὴν τινα ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς ἀμαρτίας, ἀλλὰ τοιαύτην ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, δηλ. ἐπὶ μαρτυριῶν προερχομένων ἐξ ἀποδεικτέων καὶ ἀξιοπαρατηρήτων γεγονότων τῆς ἐξελισσομένης ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁ μὲν Pfleiderer ἔθεσε τὰς βάσεις, ὁ Tennant ἀνέπτυξεν αὐτὴν καὶ ὁ McDowall ἀκολουθεῖ τὸν δεύτερον.

Ὁ Pfleiderer ἀπορρίπτων τὴν ἰδέαν τῆς προϋπάρξεως ὡς μέθοδον ἐρμηνεύουσας τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ καὶ τὴν ἐκ παραδόσεως περὶ τῆς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου διήγησιν, ὡς μὴ δυναμένου τοῦ κακοῦ νὰ ὑπάρχη εἰς καθαρῶς ἀγαθὴν βούλησιν, ἀνάγει τὴν πηγὴν παντὸς κακοῦ εἰς τὸν ἐγωισμόν καὶ ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ ἀμαρτία ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν. Ἀρνούμενος νὰ δεχθῇ τὸν ὀρισμὸν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως ὡς δυνατότητα στροφῆς *utriusque partis*¹ κατὰ τὴν αὐταρχικὴν (*indeterminismus*) ἐκδοχὴν, ὡς ἀντικειμένην εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως, ὅπερ καὶ κατελόγιζεν ὡς θεμελιώδες σφάλμα τοῦ Πελαγίου, ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀτόμου ζητεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ ἑαυτὴν οὐχὶ ἐν ὁμοφωνίᾳ μὲ τὸ ἀγαθὸν τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μακρὰν τῶν ἄλλων καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν λοιπῶν, ὅπερ συνιστᾷ τὸν ἐγωισμόν. Ἡ γένεσις δηλ. τῆς ἀμαρτίας, κατ' αὐτόν, ὀφείλεται εἰς τὴν καθολικὴν τάσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἱκανοποιήσῃ μὲ πᾶσαν θυσίαν τὰς φυσικὰς αὐτοῦ ὁρμᾶς καὶ ἐπιθυμίας, αἵτινες καθ' ἑαυτὰ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀμαρτωλαί. Ἡ δὲ ἀμαρτία συνίσταται ἐν τῇ καταχρήσει καὶ οὐχὶ ἐν τῇ χρήσει αὐτῶν. Ὡθούμενος ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ κυβερνῶντος τὴν ζωὴν του ἀναγκαστικοῦ νόμου τῆς «βουλήσεως τοῦ ζῆν» (*will to live*),

6. Enc. of Rel. and Eth. v. 9 σελ. 563.

1. «Ἡ βούλησις οὐδέποτε εἶναι τῶ ὄντι ἡ κενὴ δυνατότης, ὡς ἡ αὐταρχία (*indeterminismus*) ἐκλαμβάνει αὐτὴν, ἐξ Ἰσοῦ ἱκανὴ νὰ στραφῇ πρὸς πᾶσαν πλευρὰν καὶ μετὰ τινα πράξιν, κενὴ πάλιν, ἀναποφάσιτος χωρὶ κατεύθυνσιν». *Philosophy of Religion*, (Eng. tr.), IV, 27.

πρὸς πλήρωσιν τῶν φυσικῶν ὀρμῶν καὶ ἐνστικτῶν, ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν καὶ σύγκρουσιν μὲ τοὺς νόμους τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἠθικῆς, δι' ὧν περιστέλλονται καὶ περιορίζονται αἱ φυσικαὶ καὶ ζωϊκαὶ ὀρμαὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπείσέρχεται οὕτω εἰς τὴν ζωὴν τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου νέος τις παράγων, ἀντίθετος τῆς βουλήσεως. Ἐπακολουθεῖ σύγκρουσις, καθ' ἣν αἱ φυσικαὶ ἐπιθυμίαι ἀσκοῦσιν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς τοῦ ἀτόμου βουλήσεως, ἥτις συχνὰ ἀρνεῖται νὰ ὑποταχθῆ καὶ λοιπὸν ἡ ἰσχυρογνωμοσύνη του πεισμόνως κλίνει πρὸς τὴν ἀνομίαν. Οὕτω, κατὰ τὸν Pflēiderer, εὐκόλως κατανοεῖται ἡ καθολικότης τῆς ἁμαρτίας. Ὁ ἄνθρωπος κατ' ἀρχὰς δὲν δύναται νὰ παραδεχθῆ τὴν ἀπαγορεύουσαν ἐξωτερικὴν βούλησιν ὡς ἔχουσαν ἀνώτερον δικαίωμα ἀπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν. Τοῦτο ἀναγνωρίζεται ἀργότερον μετὰ τὴν ἀφύπνισιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, ὅποτε αἱ ἐπιθυμίαι ὑποτάσσονται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀπαγόρευσιν, τὴν ἐντολήν. Ἐπομένως κατ' αὐτόν, τὸ κακὸν θεωρεῖται ὡς ἀναγκαῖος σταθμὸς ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἐξελίξει. Ἡ μετὰστασις, ὅθεν, ἀπὸ τοῦ κακοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν, δὲν εἶναι ὡς ἡ τῆς πτώσεως διήγησις δημοῦ αἰφνιδία καὶ ἀνεξήγητος μεταβολή, ἀλλὰ δύσκολος καὶ βαθμιαία ἐξέλιξις, καθ' ἣν αἱ φυσικαὶ τάσεις ὀφείλουσι νὰ ἠθικοποιηθῶσι καὶ ἀχθῶσιν εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα ἠθικῆς ἀντιλήψεως. Πᾶσα δὲ χαλάρωσις προσπαθείας ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτῷ καὶ πᾶσα ἀποτυχία εἶναι ἁμαρτία. «Πᾶν βῆμα, λέγει ὁ Pflēiderer, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνειδήσεως, πᾶσα διεύρυνσις τῆς ἠθικῆς ἀντιλήψεως, πᾶσα προσπάθεια ἐξαγνίσεως τῆς κρίσεως ἢ τοῦ ἐνστικτώδους αἰσθήματος τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ ἐσφαλμένου, αὐξάνει τὴν δυνατότητα ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ἀνωμάλων (abnormal) ὀρμῶν, κατανικήσεως τῶν κακῶν ἐλατηρίων διὰ τῶν ἀγαθῶν τοιούτων, καὶ οὕτω αὐξάνει μὲ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἠθικὴν ἐλευθερίαν ἢ εὐθύνη αὐτοῦ δι' ὅ, τι κάμνει ἢ ἀμελεῖ»².

Στηριζόμενος ὁ Tennant ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω διατυπωθεισῶν ἰδεῶν τοῦ Pflēiderer, ὑποτιθεμένης πάντοτε τῆς ἐξελίξεως, ἀπεφήνατο τάδε : πρῶτον, ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὰς ἀνθρωπολογικὰς ἐρεῦνας ὑπῆρξέ ποτε φυσικὸς πρὶν ἢ καταστῆ οὗτος ἠθικὸς³· δεύτερον, ὅτι ἀγαθὸν εἶναι πᾶν τὸ ἐπιτρεπόμενον, ἀντιθέτως δὲ κακὸν⁴· τρίτον, ὅτι ἡ συνειδήσις ἀφυπνίζεται βραδέως, ἐν μέρει μὲν ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος, ἐν μέρει δὲ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κληρονομικότητα· καὶ τέταρτον, ὅτι ἡ πεπερασμένη βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν δύναμιν

2. Αὐτόθι, σελ. 38.

3. Tennant, *Origin of Sin*, σελ. 93.—Ἴδὲ καὶ *W. Orchard*, μν. ξ., σελ. 96.

4. Tennant, ξ. α., σελ. 106.

νά ύψωθῆ εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα καὶ νά φθάσῃ διὰ προοδευτικῶν σταθμῶν τὴν τελείαν αὐτῆς ἀνάπτυξιν. Ὁ ἄνθρωπος, ἰσχυρίζεται, ἐγεννήθη μὲ φυσικὰς ὁρμάς, αἵτινες δὲν κυβερνῶνται ἀπὸ ἠθικόν τι αἴσθημα⁵, ὅπερ ἀποκτᾶται ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Τὸ πραγματικόν ὅμως σημεῖον τῆς μεταστάσεως εἶναι ἀδύνατον νά ἀνακαλυφθῆ, διότι ἡ πορεία ἐγένετο βαθμιαία, ὅπως καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς φυλῆς⁶, εἰς ἣν τίθεται καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀμαρτίας, τῆς ὁποίας ἡ πορεία ἦτο ἐπίσης βαθμιαία μᾶλλον παρὰ ἀπτόμος τις πτώσις. Ἐνῶ δηλ. κατ' ἀρχὰς αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ δὲν εἶναι ἀμαρτωλαί⁷, ἀλλ' ἀπλῶς ἀποτελοῦσι τὸ ὑλικόν τῆς ἀμαρτίας, εὐθύς ὡς ἔλθωσιν εἰς ἀντίθεσιν ἀνεγνωρισμένης τινός καὶ αὐθεντίας κύρους, καθίστανται τοιαῦται, ἅτε μὴ ἐπιτρεπομένης ἀκωλύτως τῆς πληρώσεως αὐτῶν. Ὑπερισχύει νῦν ὁ ἠθικός νόμος, ὁ καὶ οὗτος βαθμιαίως ἀναπτυχθεὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ δὲ ἀμαρτωλότης βαθμηδὸν ὑψοῦται ἀπὸ τοῦ μηδενός, τοῦ πρώτου σταδίου τῆς ἐξελιξεως εἰς ἕτερα, ἀνωτέρου ἠθικοῦ βαθμοῦ⁸. Τὸ μὴ ἐπιτρεπόμενον, λοιπόν, εἶναι ἀμαρτία καὶ κακόν, τὸ δὲ ἐπιτρεπόμενον ἀγαθόν⁹. Κακόν, ἐπομένως, εἶναι ἡ ἐνδοτικότης εἰς φυσικὰς ἐπιθυμίας ἢ ὅπως ὁ Canon G. M. Wilson, λέγει: «εἰς τὸν ὄπαδὸν τῆς ἐξελιξεως ἡ ἀμαρτία δὲν εἶναι καινοτομία τις, ἀλλ' ἡ ἐπιβίωσις ἢ ἡ κατάχρησις τῶν συνηθειῶν καὶ τῶν τάσεων, αἵτινες ἦσαν τυχαῖαι εἰς προηγούμενα στάδια ἐξελιξεως καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀμαρτωλότης κεῖται ἐν τῷ ἀναχρονισμῷ»¹⁰. Οὕτω πρὸ τοῦ παιδός, ἀντιμετωπίζοντος τὸ «οὐ» τοῦ πατρὸς ἢ τῆς νομοθετοῦσης προσωπικότητος, κεῖται τὸ ὕψιστον καθῆκον νά ἠθικοποιήσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν. Ὁ παῖς δηλ. ἐν τῇ βραδέως ἀφυπνιζομένῃ συνειδήσει¹¹ αὐτοῦ ἀρχίζων νά ἀναγνωρίξῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν παρουσίαν τινός, διδάσκεται σὺν τῷ χρόνῳ ὑπὸ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, τοῦτο μὲν νά ἀναστέλλῃ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπεθύμει καὶ νά πιέξῃ ἐγωϊστικὰς αὐτοῦ ἐπιθυμίας, τοῦτο δὲ νά ἀναγνωρίξῃ ἀνώτερόν τινα νόμον εἰς ὃν ὀφείλει νά ὑποτάξῃ τὰ φυσικά του ἐνστικτα καὶ τὴν μὴ ἱκανοποίησιν τῶν ἐμφύτων

5. «The human infant is simply a non-moral animal». The Origin and Propagation of Sin, σελ. 98.

6. Ἴδὲ W. Orchard, μν. ἔ., σελ. 96-97.

7. «The apparent «faults» of infantile age are in fact organic necessities». The Orig. and Prop. of Sin, σελ. 100.

8. Origin of Sin, σελ. 93.

9. Αὐτόθι, σελ. 106.

10. Παρὰ R. Moxon, μν. ἔ. σελ. 205.

11. «The faculties, as we may still conveniently call them, of will and «moral sense» are made, not born». Orig. of Sin, σελ. 98 καὶ 105: «With the dawn of will and reason, morality first becomes a possibility».

αύτου όρμών¹². 'Ενταύθα δέ κείται ή άρχή τής άμαρτίας' εις την άποτυχίαν δηλ. νά έκλέγη άμεταβλήτως τόν σκοπόν άνωτέρας αξίας, άπό τόν στιγματιον κορεσμόν τών όρμών και έπιθυμιών. 'Η δέ γενική πάντων τών ανθρώπων άποτυχία έξηγει, κατά τόν Tennant, την καθολικότητα τής άμαρτίας. 'Εντεούθεν όρίζει την άμαρτίαν' ώς «δρασις τής βουλήσεως έκδηλουμένη εν διανοία, λόγω ή έργω αντίθετον ούσαν πρός τε την τοϋ άτομου συνείδησιν, πρός την έαυτου γνώσιν περι τοϋ άγαθου και τοϋ δικαίου, πρός την αντίληψιν του περι τοϋ ήθικου νόμου και πρός την γνώσιν τής βουλήσεως τοϋ Θεου»¹³. 'Η βούλησις τοϋ ανθρώπου έχει την δύναμιν νά ύψωθῃ εις άνωτερα και ήθικώτερα έπίπεδα¹⁴ άρνούμενη δέ νά πράξη τοϋτο, συνιστά τò κακόν και την άμαρτίαν. Τοϋτο δέ παρέχει «τήν εύκαιρίαν ή την πηγην τής καθολικότητος τής άμαρτίας»¹⁵. Συνεπώς ή εύθύνη δια τήν πραγματικήν ύπαρξιν τοϋ ήθικου κακοϋ, όπερ είναι ένδεχόμενον περιστατικών εν τῷ ήθικῷ κόσμῳ, κείται τελείως εν τῇ τοϋ ανθρώπου βουλήσει και ούχι εν τῇ τοϋ Θεου, όστις επιτρέπει άπλως τοϋτο¹⁶. 'Η τυχόν δέ παρακώλυσις τοϋτου ύπό τοϋ Θεου θα κατέστρεφε την δυνατότητα τής ήθικῆς έκλογῆς και ήθικῆς έξελίξεως. 'Εάν δέ ή έξελιξις περιωρίζετο εις σταθμόν κατωτέρας ζωῆς ζῶου, τότε τῷ όντι δέν θα ύπῆρχε άμαρτία, άλλ' οϋτε ήθικόν άγαθόν. 'Ηθικόν όν, άνίκανον πρός άμαρτίαν, άποτελεῖ κατά τόν Tennant, *contradictio in adjecto*. 'Ο άνθρωπος δηλ. δέον δι' έλευθέρας βουλήσεως νά έκλέγη τò άγαθόν ή τò κακόν. 'Ελευθερία δέ έκλογῆς δηλουσα έναλλαγήν συνεπάγεται ώς έκ τής φύσεως αύτῆς δυνατότητα τοϋ κακοϋ πρός ήθικήν ανάπτυξιν τοϋ ανθρώπου και έπομένως ώς τοιοϋτον μη άντικείμενον εις την θείαν άγσπην είναι άναγκαίον και άγαθόν.

'Ο McDowall άκολουθών τόν Tennant περιορίζει έτι περισσότερο τò πρόβλημα τής άμαρτίας επί τής έξελίξεως, ήτις όρον θέτουσα την πάλην μεταξύ άντιθέτων άρχών πρός έπίτευξιν άνωτέρων αξιών άποδέχεται τούς δύο κανόνες τής έξελικτικής πορείας δηλ. τόν «άγωνα περι ύπάρξεως» (*struggle for existence*) και την «έπιβίωσιν τοϋ επικρατεστέρου» (*survival of the fittest*). 'Επ' αύτων στηριζόμε-

12. Or. of Sin, σελ. 106.—'Ιδε και *W. Orchard*, μν. ξ., σελ. 97.

13. The Or. and Prop. of Sin, σελ. 163.

14. Αυτόθι, σελ. 109.

15. Αυτόθι, σελ. 110: «It is simply the general failure to effect on all occasions the moralization of inevitable impulses and to choose the end of higher worth rather than that which, of lower value, appeals with the more clamorous intensity».

16. The Or. and Prop. of Sin, σελ. 122.

νος Ισχυρίζεται, ότι υπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ μία αἰώνιος πάλη γενική καὶ μερική μεταξύ ἀντιθέτων κοσμικῶν δυνάμεων. Καὶ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἠθικῆς, ἀποτελούσης τὴν οὐσιώδη προϋπόθεσιν τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἐξέχον γνώρισμα τῆς ἀναπτύξεως τῆς προσωπικότητος, καὶ ὀριζομένης ὑπὸ τοῦ McDowall ὡς αὐτοεκφράσεως τοῦ ἀτόμου¹⁷, ὑφίσταται ἡ ἴδια πάλη καὶ ἐξέλιξις πρὸς τὰ πρόσω, δεδομένου ὄντος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔφθασεν εἰς ἐπὶ τὸ ὄριον τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς αὐτοῦ τελειότητος. Ἐν τῇ ἐξελίξει ταύτῃ, ἣς ὑπόκειται παγκόσμιος ἐνότης, ὑπάρχει «αἰώνια πρόοδος» καὶ μέγα «παγκόσμιον σχέδιον» (world plan) πρὸς ἄριστον σκοπὸν, ὅπερ δύναται νὰ διατυπωθῇ διὰ τῆς ἐκφράσεως, ὅτι ὅλος ὁ κόσμος τείνει πρὸς τὸν Θεὸν (Godward). Ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ ἀθρώπου μεταξύ πνεύματος καὶ ὕλης, τείνοντος νὰ καταστῇ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ (God-like) περισσότερον θεῖος καὶ πνεῦμα τελείως ἐλεύθερον¹⁸, πᾶσα νίκη ἐπὶ τῆς ὕλης δηλοῖ ἀνάλογον κέρδος ἐπὶ τῆς ἑτεραρχίας πρὸς δημιουργίαν προσωπικότητος. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀκριβῶς κεῖται ἡ τοῦ McDowall ἀντίληψις περὶ ἁμαρτίας, ἣτις ὀρίζεται ὡς ἐπὶ τοῦ ἀθρώπου ἐκουσία ἀναστολή τῆς μεγάλης πορείας τῆς δημιουργικῆς ἀναπτύξεως¹⁹, συντελουμένης διὰ τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἀθρώπου ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ φυσικὴν τινα ροπὴν πρὸς τὸ κακόν. Ἡ βούλησις, ἣτις ἀναπτυσσομένη βαθμιαίως δὲν εἶναι αἰτία τῆς ἁμαρτίας, εἶναι ἀπλῶς ἀποτέλεσμα ἢ ἡ ζωτικὴ ὁρμή, ἣτις ὑπόκειται πάσης προόδου. «Ἐνδοστρέφεια τῆς συνειδήσεως, λέγει, σημαίνει αὐτοσυνείδησις καὶ αὐτοσυνείδησις δηλοῖ συνείδησις βουλήσεως, δυνάμεως καὶ ἐκλογῆς»²⁰. Ἐπομένως ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ δέον ν' ἀναζητηθῇ οὐχὶ ἐν τῇ βουλήσει, ἀλλ' ἐν τῇ πείρᾳ. Ἐκ τῆς πείρας τὸ εὐσυνείδητον ὄν διδάσκειται τι τῆς βουλήσεως εἶναι ὀρθόν ἢ ἐσφαλμένον. Ὅθεν ἡ μὲν ἐκ τῆς πείρας γνώσις πρὸς τὴν πρόοδον εἶναι ἀγαθόν, ἡ δὲ κατάχρησις τῆς πείρας ταύτης²¹ ἁμαρτία, πραγματοποιουμένη μὲν δι' ἀτομικῆς βουλήσεως ἐπηρεαζομένης ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος καὶ διευθυνομένης ὑπὸ τῆς προσωπικῆς ἐκάστου πείρας, ἐρμηνευομένη δὲ ὡς ὑπερατομισμός, ἐνῶ ἀντιθέτως ὁ ἀκριβῆς ὁρος ἐξέλιξις σημαίνει ἀλτρουϊσμός.

Τῆς οὕτω ἀναπτυχθείσης ἐμπειρικῆς περὶ ἁμαρτίας ἐρμηνείας

17. Evolution and the need of Atonement, Cambridge Univ. Press, 1914, σελ. 79.

18. Αὐτόθι, σελ. 78.

19. Αὐτόθι σελ. 79

20 Αὐτόθι, σελ. 68.

21. Αὐτόθι, σελ. 74.

εΐναι αυτόδηλος ή άνεπάρκεια²². Ου μόνον αύτη ύποβιβάζει την άμαρτίαν εις άπλην άποτυχίαν έν τω άγωνι της έξελίξεως άρνούμενη τδ έν αύτῃ θετικόν και συνειδητόν στοιχείον της βουλήσεως και τοδ έκουσίου, άλλ' άποτυγχάνει νά σημειώση ποδ κείται ή ευθύνη και ή εκ ταύτης ένοχη και λοιπόν ή άνάγκη έξιλασμοδ και άπολυτρώσεως. Ούτω ή άμαρτία άπογυμνοϋται τών κυρίων αύτης χαρακτηριστικών και ή έπ' αύτῃ καθολική συνειδησις της ένοχῆς άγνοείται.

6. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Τῆς έμπειρικής περί άμαρτίας έρμηνείας στηριζομένης επί της θεωρίας της έξελίξεως, ήτις διεκήρυσσε, οτι «διεύψευσε την ιδέαν τοδ άμαρτήματος, άποδειξασα την ζωϊκήν καταγωγήν τοδ ανθρώπου και έφερε τδ χαρμόσουν άγγελμα, οτι δέν επέσαμεν από την σφαϊραν της χάριτος, άλλά σιγά σιγά διηνοιξαμεν τόν άνηφορικόν δρόμον μας από την ζωδδη κατάστασιν τών πιθήκων¹», μη ίκανοποιησάσης, έγένετο νέα προσπάθεια έρμηνείας τοδ φαινομένου της άμαρτίας επί τῆ βάσει της ψυχολογίας.

Έκ τῆς συγχρόνου ψυχολογίας μαστιζομένης ύπο κρίσεως «ως εκ της πολυειδίας και άντιθέσεως πρδς άλλῆλας τών διαφόρων ψυχολογικών Σχολών»², δύνανται νά διακριθωσι δύο ομάδες. Έκ τούτων ή μέν εκλαμβάνουσα τόν άνθρωπον ως ύλην μόνον άνευ ψυχῆς και έρμηνεύουσα πάντα τά ψυχικά φαινόμενα μηχανικώς, διδάσκει, οτι ούτος εΐναι άτελής δεόμενος τελειοποιήσεως διὰ της κοινωνίας και τών τοδ άτόμου οργανικών αντιδράσεων. Αύτη εΐναι ή ψυχολογία της Συμπεριφορῆς (Behaviorism)³. Τῆς δέ έτέρας ομάδος μήπω προσορμισθείσης, τινές μόνον τούτων πιστεύουσιν, οτι στηρίζονται επί άσφαλοϋς έδάφους διὰ της άνακαλύψεως τοδ άσυνειδήτου (unconsciousness) και προσπαθοϋσιν οδ μόνον νά έρμηνεύσωσι τόν ψυχικόν κόσμον τοδ ανθρώπου επί τῆ βάσει της άνακαλύψεως ταύτης, άλλά και κοσμοθεωρίαν δλόκληρον

22. Έπ' αύτοδ ως έξῆς άποφάνεται ο Brunner: «Η άνάπτυξις τών φυσικών έπιστημδν και ή θεωρία της έξελίξεως οδδδλωσ συνέβαλον πρδς κατανόησιν της άμαρτίας, μάλλον δέ οδήγησαν τόν κόσμον εκτδς της οδοϋ: εις τδ νά θεωροϋν την άμαρτίαν ως άταβισμόν (atavismus)». Emil Brunner, The Chr. Doctr. of Creation and Red., Dogmatics, vol. II, (Eng. tr.) London 1952, σελ. 117.

1. Ίδε έν Ν. Α. Σπηλιότου, Η θεωρία της καταγωγῆς, Αθῆναι 1938, σελ. 4. Πρβ. και Σ. Δοντᾶ, Φυσιολογία, τόμ. Β'. Αθῆναι 1930, σελ. 629, και Γ. Πανταξῆ, Έναρκτήριοσ Λόγος, Αθῆναι 1934, σελ. 8.

2. Γ. Παλαιολόγου, Η άντιθεσησ έν τῆ ψυχολογικῆ έρεϋνη, Αθῆναι 1949².

3. Περί της ψυχολογικῆς ταύτης Σχολῆς ιδε Robert S. Woodworth, Contemporary Schools of Psychology, N. York 1948, σελ. 68 έξ.

νά συστήσωσι. Τῆς ψυχολογικῆς ταύτης τάσεως καλουμένης ψυχαναλύσεως ἢ Νέας ψυχολογίας⁴ ἢ Ψυχολογίας τοῦ Βάθους κυριαρχούσης δὲ ὑπὲρ τὰς ἄλλας κατευθύνσεις ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου κυρίως καὶ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἀσκούσης ἔτι καὶ νῦν εὐρότατα⁵ ἰδρυταὶ ὑπῆρξαν παρὰ τὸν Pierre Janet, κυρίως ὁ Sigmund Freud, ὁ Carl G. Jung, καὶ ὁ Alfred Adler⁶. Ἐπίσης ἐν Ἀγγλίᾳ μὲν ὁ W. H. R. Rivers καὶ ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς ὁ Morton Prince καὶ ὁ William McDougall συνέβαλον σπουδαίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νέας αὐτῆς κατευθύνσεως τῆς ψυχολογίας. Ἐπὶ τῶν πορισμάτων καὶ διδασμάτων τῆς νέας ταύτης ψυχολογίας παρὰ τὴν φαινομενικὴν διαίρεσίν της εἰς διαφόρους Σχολὰς⁷ δεδομένου δ' ἔτι ὄντος, ὅτι οὔτε ἡ παλαιὰ ἀκαδημαϊκὴ ψυχολογία, οὔτε ἡ ψυχολογία τῆς συμπεριφορᾶς (Behaviorism) προσφέρουσιν εὐρὺ ἔδαφος ἐπαφῆς μὲ τὸ φαινόμενον τῆς ἁμαρτίας οἱ Reginald Moxon καὶ Clifford E. Barbour προσεπάθησαν νὰ θεμελιώσωσι νέαν περὶ ἁμαρτίας ἐρμηνείαν συμβιβασομένην πρὸς τὴν χριστιανικὴν περὶ ἁμαρτίας ἀντίληψιν⁸.

4. C. E. Barbour, *Sin and the New Psychology*, London 1931, p. 30.

5. «Εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ἀποφανθῇ τις, ἂν ὑπάρχη ἄλλη ἐπιστήμη συγκινοῦσα τὰς ψυχὰς τόσον βαθέως, ὅσον ἡ καλουμένη ψυχολογία τοῦ βάθους». Σ. Καλλιὰφα, *Ψυχολογία τοῦ Βάθους*, Ἀθήναι 1950.

6. Περὶ τῆς ψυχολογίας τούτων ἰδὲ R. Woodworth, μν. ἔ., σελ. 156 ἔξ.

7. Ὡς γνωστὸν αἱ Σχολαὶ αὗται ἂν καὶ φέρουσι ποικίλα ὀνόματα, ὡς Ψυχολογικὴ Ἀνάλυσις τοῦ P. Janet, Ψυχανάλυσις τοῦ S. Freud, Ἀναλυτικὴ Ψυχολογία τοῦ C. Jung, Ἀτομικὴ Ψυχολογία τοῦ A. Adler καὶ Ὀλικὴ Ψυχολογία (Holistic Psychology) τοῦ W. McDougall, ἐν τούτοις κατὰ βᾶσιν συμφωνοῦσι καὶ ὡς πρὸς τὴν πορείαν τῆς θεραπείας καὶ ὡς πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς, ὡς περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, περὶ τῆς συγκρούσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ συνειδόμενου κλπ. Ὡς πρὸς δὲ τὴν πορείαν τῆς θεραπείας ἀκολουθεῖται ἡ ἴδια μέθοδος, δηλ. ἀνάλυσις τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, ἐκτίμησις τούτου ὑπὸ τοῦ ἀσθενοῦς καὶ ἐπανάταξις αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν ἐασιῶν πραγματικότητά καὶ τοῦ περιβάλλοντός του. Ἰδὲ C. Barbour, *Sin and the New Psychology*, σελ. 53 ἔξ. W. McDougall, *Outline of Abnormal Psychology*.

8. Ἰδὲ Reginald Stewart Moxon, *The Doctrine of Sin*, London 1922, σελ. 221. ἔξ: «The Psychological View of Sin, (An Attempt at reconstruction of the concept of Sin based on the known facts of psychological evolution and on the science of Psychoanalysis)». Clifford E. Barbour, *Sin and the New Psychology*, London 1931.—«There is no assential conflict between christianity and the New Psychology». p. 24 ἔξ.—Ὁ P. S. Lee, ἐν τῷ ἔργῳ του *Freud and Christianity*, N. York 1949, πιστεύει, ὅτι ἀμφοτέραι αἱ διδασκαλαὶ, τοῦ Freud καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς φορεῖς ἀληθειῶν συμβιβάζονται. «Ἐπειδὴ πιστεύω, λέγει, εἰς τὴν ἀξίαν ἀμφοτέρων, πιστεύω, ὅτι καὶ συμβιβάζονται».

Ἡ νέα αὕτη περὶ ἁμαρτίας ψυχολογικὴ ἐρμηνεία, ἵνα γίνῃ ἀποδεκτὴ, ὀφείλει κατ' αὐτοὺς νὰ συνδυάζῃ δύο τινά· πρῶτον τὰ ἀνεγνωρισμένα γεγονότα τῆς ἐξελιξέως καὶ δεύτερον τὸ πνευματικὸν γεγονός τῆς ἁμαρτίας καὶ τὸ συναίσθημα αὐτῆς, ὡς τοῦτο ὁμολογεῖ παγκοσμίως ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου⁹.

Ἡ ἐπὶ τῆς ἐξελιξέως στηριζομένη σκέψις ἀρνεῖται, ὡς γνωστόν, νὰ παραδεχθῇ ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν «ἀρχέγονον δικαιοσύνην» (original righteousness). Τουναντίον δέχεται βραδείαν μὲν, ἀλλὰ συνεχῆ ἐξέλιξιν πρὸς τὰ ἄνω ἀπὸ τοῦ πιθηκανθρώπου τῆς πλειοκαινικῆς (Pliocene) γεωλογικῆς ἐποχῆς μέχρι τοῦ Εὐρωπαίου τῆς σήμερον¹⁰. Ἐντεῦθεν καὶ διάφορος τελείως ἡ ἀντίληψις περὶ ἁμαρτίας καὶ ἠθικοῦ κακοῦ. Γεγονότα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὡς ἠθικῶς ἐπιλήψιμα, ὡς τὰ σαρκικὰ πάθη καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιθυμίαι, δὲν εἶναι εἰμῆ ἢ ἔκφρασις τῶν πρωτογόνων ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, τὰ ἐπιζήσαντα ἀπὸ τὰς ὀρέξεις καὶ τὰ ἔνστικτα, ἅτινα ἀναγκαῖα ἄλλοτε διὰ τὸν ἀγῶνα περὶ ὑπάρξεως καὶ ἐπιβιώσεως εἰς τὰ μὴ ἀνθρώπινα ὄντα, τοὺς προγόνους ἡμῶν, ὑπὸ τὰς συνθήκας τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς ζωῆς, εἶναι πλέον κακόν, ἀποτελοῦσι δυσαρμονίαν ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ πλαισίου. Ὅχι βεβαίως διότι ἤλλαξεν ἡ φύσις αὐτῶν, ἀλλὰ διότι ἀποτελοῦσιν ἀναχρονισμόν, ὡς λ. χ. οἱ σωφρονιστικαὶ καὶ ἡ σκληροκοιδῆς ἀπόφυσις. Ἐπομένως, ἐφ' ὅσον μάλιστα διευτυπώθη ἀνεπιφυλάκτως καὶ ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ὁ ἀνώτερος ἄνθρωπος σήμερον δὲν στενοχωρεῖται διὰ τὰς ἁμαρτίας του, διότι ἡ ἀποστολὴ του εἶναι νὰ ἀνυψοῦται καὶ νὰ δρᾷ¹¹, ἡ περὶ ἁμαρτίας διδασκαλία ἔχει ἀνάγκην μεταρρυθμίσεως μόνον καὶ οὐχὶ ἐξιλεώσεως καὶ ἱκανοποιήσεως.

Τοὺς ἰσχυρισμοὺς τούτους τῆς ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐξελιξέως ἐρειδομένης ἐρμηνείας τῆς ἁμαρτίας ἀποκρούει ὁ Μοxon ὡς μὴ ἱκα-

(σελ. 9).—Ἐνεκα τούτου ἐπιχειρεῖ γενικώτερον, ὄχι μόνον τοῦ φαινομένου τῆς ἁμαρτίας, ἀνεπιτυχῆ συμβιβασμὸν ἀμφοτέρων τῶν διδασκαλιῶν, τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Freud.—Ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς ἐπιτυχῆ ἐκτίμησιν τῆς ψυχολογίας τοῦ Freud καὶ τῶν λοιπῶν, ἰδὲ X. Ἀνδροῦτσου, Ἡ ψυχολογία τοῦ Freud (ψυχανάλυσις) Ἀθῆναι 1931.—Σ. Μ. Καλλιάρια, Ψυχολογία τοῦ Βάθους, Ἀθῆναι 1950.

9. Ὁ Harnack ἐπὶ τοῦ προκειμένου κλίνει νὰ πιστεῦθῃ, ὅτι συμβιβασμὸς τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων ἀπόψεων εἶναι ἀδύνατος. Ἰδὲ R. Moxon, μν. ξ., σελ. 226.

10. Ἀναίρεσιν τῆς θεωρίας τῆς ἐκ τῶν ζῴων καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἰδὲ Γ. Παπαμιχαήλ, Ἀπολογητικὴ, Ἀθ. 1928, σελ. 183 ἐξ. Ν. Δ. Σαηλιώτου, Ἡ θεωρία τῆς καταγωγῆς, Ἀθῆναι 1938. Π. Τρεματῆλα, Ἀπολογητικαὶ μελέται, Ἀθῆναι 1938.

11. Παρὰ R. Moxon, μν. ξ., σελ. 222.

νοποιητικούς και διότι παροράται τὸ γεγονός τῆς ἁμαρτίας. «Ἡ παγκοσμία ἐτυμηγορία περὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἁμαρτίας, λέγει, δὲν δύναται νὰ ἀγνοηθῆ καὶ εὐκόλως νὰ παροραθῆ»¹². Βεβαίως, ἰσχυρίζεται, ἡ παλαιὰ περὶ ἁμαρτίας θεολογικὴ ἀντίληψις ἠτόνισε καὶ ἀμφιβολαὶ διευτώθησαν περὶ τῆς σοβαρότητος αὐτῆς. Τοῦτο ὅμως, κατ' αὐτόν, δὲν σημαίνει, ὅτι πρέπει νὰ παρασυρθῶμεν ἀπὸ τὴν μεταβατικὴν ἐπικίνδυνον σημερινὴν ἐποχὴν. Ἀπλῶς ἀπαιτεῖται μία νέα θεωρία συνδυάζουσα καὶ τῆς ἐπιστήμης τὰ δεδομένα καὶ τὸ γεγονός τῆς ἁμαρτίας. Ταύτην ὀφείλομεν νὰ στηρίξωμεν ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς ψυχολογικῆς ἐξελίξεως.

Κατὰ τὴν νέαν ψυχολογίαν, ὁ ἄνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τοὺς μὴ ἀνθρωπίνους ὀργανισμοὺς ἐξ ὧν προήλθε καὶ ὑφ' ὧν περιστοιχίζεται διὰ κατοχῆς τινος, ὅπερ συνεπάγεται συνειδησιν ἑαυτοῦ, τῆς «προσωπικότητος». Μόνος ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὄλων τῶν ζῶων μοχθεὶ διὰ τὸ ἀγαθόν, τὸ ὠραῖον, τὴν ἀλήθειαν. Σκέψιν, μνήμην, σκοπὸν δύναται τις νὰ συναντήσῃ ὡς ἔνστικτα καὶ μεταξύ τῶν ἐντόμων καὶ τῶν ἀτελεστέρων ὄντων· ἀλλ' ἡ προσωπικότης περιλαμβάνουσα ὡς ἀναγκαίᾳ ποιότητος τῆς οὐσίας τῆς λόγον, βούλησιν καὶ ἠθικὸν ἰδανικὸν εἶναι ἴδιον γνώρισμα καὶ προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦ ἀνθρώπου συγκειμένου ἐκ σώματος ὕλικου, ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ ἐκ τοῦ στοιχείου τῆς προσωπικότητος, τοῦ ὕλικου αὐτοῦ μέρους ἡ ἐξέλιξις ἐσταμάτησε μὲ τὴν ἐμφάνισίν του πρὸ ἐνὸς ἑκατομμυρίου ἐτῶν περίπου. Τότε συγχρόνως μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς «βουλήσεως» (will) καὶ τῆς ἰκανότητος «τοῦ ἐκλέγειν» (to choose), ἔλαβε χώραν ἡ διάκρισις τοῦ «ἐγὼ» (I), ἀπὸ τοῦ «μὴ ἐγὼ» (not I), ἐνῶ αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις του ἦσαν τόσον ἀνανάπτукτοι, τῆς αὐτοσυνειδήσεως ὁ λόγος τόσον ἀσθενής, ὥστε εὐρίσκετο ἀκόμη ὑπὸ τὴν εὐρείαν ἐπίδρασιν τῶν ἰσχυρῶν φυσικῶν ὀρμῶν κληρονομηθεισῶν αὐτῷ ἀπὸ τοὺς κτηνώδεις προγόνους του. Ἀλλὰ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ ἄνθρωπος ὑπέστη ἐξέλιξιν κατὰ ἀνιούσαν κλίμακα· πρῶτον φυσικὴν, ἔπειτα διανοητικὴν καὶ τέλος πνευματικὴν, ὅποτε καὶ ἀνεπτύχθη καὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα (moral sense), βασιζόμενον ἐπὶ τῶν φυσικῶν ὀρμῶν, ὅπως, ἡ πατρικὴ καὶ υἱικὴ στοργή, ἥτις ἀπὸ ἀπλῆ ἐγωιστικὴ ἐπιθυμία μετετρέπη εἰς αὐτοθυσίαν. Ἐπομένως, ἐνῶ τῶν ζῶων ἡ συνειδήσις εἶναι ἐνστικτώδης¹³, ἡ τοῦ ἀνθρώπου δι' ἰσχυροῦ ἄλματος πρὸς τὰ πρόσω καὶ τὰ ἄνω, ἐξέψωσεν αὐ-

12. Αὐτόθι.

13. Ἰδὲ *Eivind Berggravn*, «Ἡ ψυχικὴ πηγὴ τῆς θρησκείας, μετ. Ν. Λούβαρι, Ἄθ. 1946, σελ. 32 ἐξ.

τὸν εἰς ἀνώτερον, αὐτοσυνείδητον, διανοητικὸν καὶ πνευματικὸν ἐπίπεδον καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἀντικείμενον τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως. Ὁ ἄνθρωπος ἀπέκτησε μίαν νέαν καὶ πνευματικὴν ἀξίαν, τὴν προσωπικότητα, ἀπέβη πρόσωπον. Τούτων οὕτως ἐχόντων ὁ ἄνθρωπος ὑψίσταται ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ εἰς τὸ πνευματικόν, ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς εἰς τὸ τέλειον, ἀπὸ τοῦ ἀσυνειδήτου εἰς τὸ συνειδητόν. Ἡ προσωπικότης του εὐρίσκεται ἐν τῷ γίγνεσθαι, ἕως οὐ οὗτος περιέλθει ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐξουσίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεως. Σύγκειται ὅθεν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ συνείδησιν (consciousness) καὶ ἀσυνείδητον (unconsciousness) ἢ ὑποσυνείδητον (subconsciousness). Πιστεύεται δὲ ὑπὸ τῆς νέας ψυχολογίας, ὅτι τὴν κυρίαν πηγὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἀποτελεῖ τὸ ἀσυνείδητον, ὅπερ πρωτόγονον ὄν ἀποτελεῖ τὴν ἕδραν τῶν ὁρμῶν, τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐνστικτῶν. Ταῦτα μὴ ὄντα κατ' ἀρχὴν κακὰ καὶ ἀποτελοῦντα μέρος τῆς φύσεως ἡμῶν, οὐ μόνον δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποβάλλωμεν, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἰσχυρὰ δύνამις (potent force) διὰ τὸ καλὸν ἢ τὸ κακόν, ἀναλόγως τοῦ τρόπου τῆς μεταχειρίσεώς των. Ἐὰν ταῦτα ἀφεθοῦν ἐν τῇ πρωτογόνῳ αὐτῶν καὶ ἐγωϊστικῇ καταστάσει συνιστῶσι τὴν ἁμαρτίαν, ἣτις κυρίως εἶναι ἐγωϊσμός, ὅστις εἶναι ἡ ρίζα πάντων τῶν κακῶν. Δημιουργεῖται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀντίδρασις πρὸς τὴν ὄλην πορείαν τῆς ἐξελιξεως· ἡ ἀντίδρασις δὲ αὕτη εἶναι ἁμαρτία. Τὸ ὑποσυνείδητον εἶναι ἡ σὰρξ, τὸ δὲ συνειδητόν τὸ πνεῦμα. Ἡ ὑπόταξις τοῦ πνεύματος εἰς τὴν σάρκα ἀποτελεῖ ἀντίδρασιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συνειδητοῦ καὶ ἀπόφραξιν τῆς ὁδοῦ πρὸς πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐξέλιξιν. Ὑψίσταται ὅθεν πάλῃ μεταξὺ τῶν ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ ἐνστικτῶν καὶ τῆς συνειδητῆς βουλήσεως πρὸς περαιτέρω ἀνατάσεις καὶ ὑπόταξιν αὐτῶν¹⁴. Οὐ μόνον δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποβάλλωμεν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀσυνειδήτου, δηλ. τὰς ὁρμὰς καὶ τὰ ἐνστικτα, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ καταπιέσωμεν αὐτὰ εἶναι δυνατόν. Πρακτικῶς ἄλλωστε εἶναι ἀδύνατος ἡ πίεσις τινος ἔχοντος βαθείας τὰς ρίζας του εἰς τὴν κληρονομικότητα¹⁵. Ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποβάλλωμεν ἢ καταπιέσωμεν, δυνάμεθα νὰ μετατρέψωμεν, δογματίζει ἡ νέα ψυχολογία. Ἐνταῦθα ὅθεν ἔχει θέσιν ἡ ἀγωγή τῶν ἐνστικτῶν, ἣτις δεόν νὰ εἶναι θετικὴ καὶ οὐχὶ ἀρνητικὴ, ἥτοι ἐξύψωσις καὶ κάθαρσις καὶ ἐξάγνισις καὶ λοιπὸν μετατροπὴ (transformation) αὐτῶν εἰς δυνάμεις χρησίμους καὶ ἀγαθόν. Τὰ ἐνστικτα δεόν νὰ κατευθύνωνται πρὸς τὸ καλὸν τῶν ἄλλων καὶ οὐχὶ πρὸς ἀτομικοὺς ἐγωϊστικοὺς σκοπούς, οἷτινες συνι-

14. C. Barbour, Sin and the New Psychology, London 1931, σελ. 36.

15. R. Mowson, The Doctrine of sin, London, 1922, σελ. 232.

στῶσι τὴν ἁμαρτίαν, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε θεμελιωδῶς αὕτη εἶναι ἐγωσί-
 σμός. «Ἡ μετατροπὴ τῶν ἐνστίκτων, λέγει ὁ Μοxon, καὶ ἡ χρῆσις
 τῆς τεραστίας δυνάμεως τῶν πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ὁ
 ὕψιστος σκοπὸς τῆς ζωῆς»¹⁶. Ἐάν ὅμως ἀκολουθήσωμεν τὴν ἀντί-
 θετον ὁδόν, τῆς καταπίεσεως τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν ἐνστίκτων, τότε
 ταῦτα ἀπωθούμενα εἰς τὰ βάθη τοῦ ὑποσυνειδήτου περιέρονται ὑπὸ
 τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ θυρωροῦ, ὅστις, κατὰ τὸν Freud,
 ἀπαγορεύει εἰς αὐτὰ νὰ φθάσωσι τὰ συνειδητὰ ἐπίπεδα τοῦ πνεύ-
 ματος καὶ προκαλοῦσι χειρότερον κακόν, τὰ κεκρυμμένα συμπλέ-
 γματα¹⁷, τὰς νευρώσεις καὶ τὰς ψυχικὰς τοῦ ἀνθρώπου νόσους. Τὰ
 ἐνστικτὰ κέκτηνται τεραστίαν δύναμιν¹⁸ καὶ ἀγωνίζονται πρὸς ἐνέρ-
 γειαν, ἐκδήλωσιν καὶ πρᾶξιν¹⁹. Ἐάν δὲ πιεσθῇ πᾶσα αὐτῶν τάσις
 πρὸς πρᾶξιν, τότε «ἡ ἐνέργεια ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς ἐκδήλωσιν διε-
 γείρει ἀσυνειδήτους πνευματικὰς συγκρούσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀνα-
 πεδῶσιν αἱ πλεῖστα τῶν ἡμερῶν ἡμῶν νευρώσεις²⁰. Γενικῶς ὅθεν, ἡ
 μὲν καταπίεσις παντὸς ἐνστίκτου εἶναι κακόν, θεμελιώδης δὲ προϋ-
 πόθεσις καὶ βασικὸν διδάγμα τῆς συγχρόνου ταύτης ψυχολογικῆς
 τάσεως εἶναι, ὅτι δυνάμεθα νὰ μετατρέψωμεν ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν δυ-
 νάμεθα νὰ πιέσωμεν²¹. Δυνάμεθα δηλ. νὰ ἐξυψώσωμεν ταῦτα καὶ
 οὕτω ἐξηγνισμένα νὰ μετατραπῶσιν εἰς ἀρετὰς. Οὕτω λ.χ. τὸ πρω-
 τόγονον ἐνστικτον τοῦ φόβου, στενῶς συνδεόμενον μὲ τὸ ἐνστικτον
 τῆς αὐτοσυντηρήσεως, διὰ τῆς καταλλήλου ἀγωγῆς καὶ οὐχὶ διὰ τῆς
 καταπίεσεως, δύναται νὰ ἀποβῇ πηγὴ ἐνεργείας, δύναμις ἀνυπολο-
 γιστου ἀξίας διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ πρὸς τὸν Θεὸν φόβος π.χ.,
 ἐξυψωμένος καὶ ἐξηγνισμένος, δὲν εἶναι πλέον δουλικὸς τις φόβος,
 ἀλλ' ἐνεργὸς δύναμις διὰ τὸ καλὸν τοῦ συνόλου καὶ οὐχὶ τῶν ἐγωί-
 στικῶν τοῦ ἀτόμου ὀρέξεων, βαθὺ συναίσθημα σεβασμοῦ πρὸς τὸν
 Θεόν, οὐτινος τὸν θεῖον σκοπὸν ἐξυπηρετεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐν ταπεινό-
 τητι. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ λοιπὰ ἐνστικτὰ, τὸ μαχητικὸν
 ἐνστικτον, ἡ περιέργεια καὶ αὐτὰ ἡ γενετήσιος ὁρμῆ (sexualismis)
 δύνανται νὰ μετατραπῶσιν εἰς ἀρετὰς. Ἡ ἀγάπη, τὸ τρυφερότερον
 καὶ πλέον εὐπαθὲς τῶν τοῦ ἀνθρώπου συναισθημάτων, ἀλλὰ καὶ
 «ἰσχυροτέρα τοῦ τάφου», ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτῆς μορφῇ εἶναι, κατὰ τὸν

16. R. Moxon, μν. ξ., σελ. 234.

17. C. Barbour, μν. ξ., σελ. 161 ἐξ.

18. Ἴδὲ *Captain Hadfield, The Spirit*, Essay III, MacMillan 1921.

19. C. Barbour, μν. ξ., σελ. 120 ἐξ.

20. R. Moxon, μν. ξ., σελ. 232.

21. Αὐτόθι, σελ. 242.

Μοχον, ἀναμφιβόλως, ἢ ἐξάγνις καὶ ἢ ἐξύψωσις τοῦ ἐνστίκτου τῆς γενετησίου ὀρμῆς²².

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ὀρίζεται ἢ μὲν προπατορικὴ ἁμαρτία ὡς καθολικὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τάσις, κληροδοτηθεῖσα αὐτῷ ὑπὸ τῶν κτηνωδῶν προγόνων του πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν φυσικῶν ἐνστίκτων καὶ παθῶν καὶ χρησιμοποίησιν αὐτῶν δι' ἐγωῖστικὸς σκοποὺς. Διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου ἢ προπατορικὴ ἁμαρτία θεωρεῖται θετικὴ κηλὶς καὶ ἐλάττωμα, ὅπερ ἀπέβη μόλυσμα διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἄλλ' ἐνῶ ἐν τῇ θεωρητικῇ ἐννοίᾳ δύναται νὰ λεχθῆ, ἰσχυρίζεται ὁ Μοχον, ὅτι αὕτη ἐπιούρει τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ, διότι κατέστρεψε τὸ σχέδιόν Του περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως, ἐν τῷ συγκεκριμένῳ ὁμῶς γεγονότι, ὡς αὕτη ἐκδηλοῦται εἰς τὰ ἄτομα, ἢ προπατορικὴ ἁμαρτία οὐδαμῶς εἶναι «ἁμαρτία» ἐν τῇ κυρίως ἐννοίᾳ τῆς λέξεως, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ δυνατότης τῆς ἁμαρτίας ἢ μέγας τις βαθμὸς εὐθύνης διὰ τὴν ἁμαρτίαν²³. Ἡ δὲ προσωπικὴ ἁμαρτία ὀρίζεται ὡς ἐγωῖσμός πηγάζων ἀπὸ ὑπερατομικοποιημένην προσωπικότητα. Ἡ προσωπικότης ἡμῶν δηλ. εὐρίσκεται ἐν τῷ γίγνεσθαι, καὶ ἢ συνειδησις εἶναι ἀτελής, ἐν ἀντιθέσει τῆς τελείας προσωπικότητος τοῦ Χριστοῦ, ὅστις κεῖται πρὸ ἡμῶν ὡς παράδειγμα τελείως ἀγαθῆς καὶ ὀλοκληρωμένης προσωπικότητος, ἐνῶ ἐν τῇ ἀτελεῖ ἡμῶν προσωπικότητι τὸ κακὸν διασπᾷ ταύτην, τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ εἶναι ἐνωτικὸς παράγων, μὴ κυριαρχήσαντος εἰσέτι ἐν αὐτῇ.

Πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ψυχολογικῆς ταύτης περὶ ἁμαρτίας ἐρμηνείας οἱ δημιουργοὶ τῆς ἐκβιάζοντες τὰ πράγματα προσπαθοῦσι νὰ εὕρωσιν ἐπιχειρήματα καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ καὶ ἐρμηνεύουσιν ἀλληγορικῶς γεγονότα τινὰ τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ. Οὕτω λέγουσιν, ὅτι ἢ χριστιανικὴ θρησκεία τὴν περὶ συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτιῶν διδασκαλίαν αὐτῆς στηρίζει ἐπὶ τῆς παραδοχῆς τοῦ «ἀσυνειδήτου». Αὕτη ἀναγνωρίζει, ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι γνῶσιν τῶν πράξεων των²⁴. Προσάγουσι δὲ ὡς ἐπιχειρήματα τὸ τοῦ Χριστοῦ: «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσι»²⁵. Ἐπίσης ὁ Χριστός, λέγουσιν, οὐτινος ἢ ζωὴ ἦτο μία σταυροφορία κατὰ τῆς κακίας, ἀγωνισθεὶς πεισμώνως διὰ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀλήθειαν, ἐξύψωσε καὶ ἐξήγνισε τὸ μαχητικὸν ἐνστικτον τοῦ ἀνθρώπου δώσας

22. *R. Μοχον*, μν. ξ., σελ. 241. Ἐνταῦθα ἰδὲ διὰ μακρῶν τὴν διαπραγματεύουσιν ἐξυψώσεως τῶν ἐνστίκτων εἰς ἀρετάς.

23. Αὐτόθι, μν. ξ., σ. 247.

24. Αὐτόθι, σελ. 243.

25. Λουκ. 23, 34.

ἡμῖν τέλειον παράδειγμα²⁶. Ὁ δὲ σταυρὸς τοῦ Κυρίου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ὑπῆρέτης τοῦ κόσμου, οὐδὲν ἄλλο ἐμφαίνει, εἰμὴ τὸν ἀγιασμόν παντὸς ἐνστίκτου, παντὸς πάθους, παντὸς συναισθήματος. «Τὸ φέρειν τὸ σταυρόν, λέγει ὁ Μοχοπ, δὲν σημαίνει ἀπλῶς αὐταπάρνησιν, ἀλλὰ θυσίαν τοῦ κατωτέρου διὰ τὸ ἀνώτερον Ἐγώ»²⁷. Ἡ ὑπὸ τῆς νέας ψυχολογίας ἀναγώρισις τοῦ γεγονότος, ὅτι ὑπάρχει ἀσύλληπτος ἐνέργεια ἐν τοῖς συναισθήμασι καὶ ὅτι ἡ ὀρθὴ ἄσκησις τῶν ἐνστίκτων ἐπιφέρει νέαν δύναμιν, εὑρίσκεται κατὰ τὸν Μοχοπ, ἐν ἀπολύτως συμφωνίᾳ μὲ τὴν Βίβλον διδάσκουσαν, ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι δύναμις²⁸. Τὸ δὲ δῶρον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, λέγει, δὲν ἦτο ἄλλο τι εἰμὴ νέα δύναμις καὶ ἐνέργεια ἔσωθεν πηγάσασα, ἣτις κατέστησε τὰ ἀδύνατα δυνατά, δηλ. θαύματα²⁹.

Ἐξ ὧν ἀνωτέρω ἐξετέθησαν καθίσταται ἀμέσως φανερά ἡ τελεία ἀποτυχία τῆς νέας καὶ συγχρόνου ταύτης ἐπὶ τῆς ψυχολογίας ἐρειδομένης ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου τῆς ἀμαρτίας. Ὅ,τι μὲν ἀφορᾷ τὴν ἀξίαν τῶν διδαγμάτων τῆς νέας ψυχολογίας ἀπὸ καθαρῶς ψυχολογικῆς πλευρᾶς δὲν εἶναι ἀρμοδία ἢ παροῦσα θέσις νὰ ὀμιλήσῃ³⁰. Ὡς πρὸς δὲ τὴν προσπάθειαν ἐρμηνείας ἐνὸς βαθύτατα θρησκευτικοῦ καὶ μάλιστα συνθέτου³¹ φαινομένου, τῆς ἀμαρτίας, ἐπὶ τῇ βάσει καθαρῶς ἐμπειρικῶν δεδομένων, οἷα εἶναι τὰ τῆς ψυχολογίας, εἶναι αὐτόδηλος ἡ καταδικη ἀπὸ χριστιανικῆς ἐπόψεως καὶ δὲν χρῆζει πολλοῦ κόπου ἀναιρέσεως. Ὡς ὀρθώτατα ὁ Mackintosh παρατηρεῖ, δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ ψυχολογικῇ ταύτῃ θεωρίᾳ τοιοῦτόν τι ὡς ἀμαρτία ἐν χριστιανικῇ ἐννοίᾳ, διότι μόνον «συμπλέγματα» (complexes) ὑπάρ-

26. R. Μοχοπ, μν. ἔ., σελ. 238.

27. Αὐτόθι, σελ. 235. Ἴδὲ καὶ R. S. Lee. Freud and Cristianity. N. York: 1949, σελ. 157.

28. Αὐτόθι. Ἐνταῦθα ὁ Μοχοπ παραπέμπει εἰς Μάρκ. 9, 23: «Πάντα δυνατὰ τῷ πιστεῦντι». Πράξ. 1, 8: «Λήψθε δὲ δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς». Φιλίπ. 4, 12: «Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι με Χριστῷ».

29. Αὐτόθι, σελ. 249.

30. Περὶ τῆς πραγματικῆς ἐκτιμῆσεως τῆς ψυχανάλυσεως καὶ τῶν διδαγμάτων ταύτης ἴδὲ τὰ πρόσθεν μνημονευθέντα ἔργα τῶν X. Ἀνδρούτσου καὶ Σ. Καλλιᾶφα.—Ἴδὲ ὡσαύτως Σ. Καλλιᾶφα, Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα, Ἀθῆναι 1938, σελ. 46.53 ἔξ.—Γ. Παλαιολόγου, Ἡ ἀντίθεσις ἐν τῇ Ψυχολογικῇ ἐρευνῇ, Ἀθῆναι 1949, σελ. 155, 201 ἔξ.—N. Δούβαρι, Μεταξὺ δύο Κόσμων, Ἀθῆναι 1949, σελ. 11—12: «Ὁ στοχασμὸς καὶ ὁ αὐτέλεγχος εἰς τὸν ὁποῖον ὠδήγησεν μακρὰ χριστιανικὴ ἐξέλιξις, ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς ἀνακαλύψεως ἀφροδισίων πόθων καὶ ὑποσυνειδήτων βιωμάτων τῆς παιδικῆς ἡλικίας».—Κ. Δημητροπούλου, Ἐξελικτικὴ Ψυχολογία, Ἀθῆναι 1951, σελ. 54 καὶ 247.

31. Werner Gruehn, Ψυχολογία τῆς θρησκείας, μετ. Β. Ἐξάρχου, Ἀθῆναι 1938, σελ. 146.

χουσι. Καί περαιτέρω «Ἡ ψυχανάλυσις, λέγει, σκοπὸν ἔχει νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπον πρὸς εὐρεσιν ἁρμονίας ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ προσκαίρου περιβάλλοντος αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Χριστιανισμὸς προχωρεῖ ἔτι περαιτέρω καὶ ζητεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ ἀνθρώπου τοποθετῶν τοῦτον πλησίον τοῦ Θεοῦ»³². Πρὸς τούτοις ἡ τυχὸν ἀποδοχὴ τῆς θεωρίας ταύτης κρημνίζει τὸ ὄλον χριστιανικὸν οἰκοδόμημα, διότι καθιστᾷ, τοῦτο μὲν περιττὴν τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου, τοῦτο δὲ ἄχρηστον τὸ ἀγιαστικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας Αὐτοῦ. Διὰ πάντα ταῦτα ὡς ἀνοικονόμητα ἀπὸ χριστιανικῆς ἐπόψεως διδάσκουσα καὶ τελείως ξένα, δὲν γίνεται δεκτὴ ἀπὸ θεωρητικῆς πλευρᾶς ἢ ψυχολογικῆ αὐτῆ ἐρμηνεία τῆς ἀμαρτίας. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ πρακτικῆς ἐπόψεως ἢ μὲν ψυχανάλυσις ἀσχολεῖται κυρίως καὶ μόνον μὲ τὴν θεραπείαν τῶν ἀπωθημένων συμπλεγμάτων καὶ ἀσυνειδητῶν ἐν τῷ ὑποσυνειδητῷ γεγονότων, ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀμαρτίαν ὡς συνειδητῆς καὶ ἐκουσίας κυρίως πράξεως ὁδηγούσης εἰς αὐθόρμητον καὶ εἰλικρινῆ ἐξαγόρευσιν καὶ σταθερὰν μεταμέλειαν δι' ὧν καὶ διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ θείου παράγοντος, τῆς θείας χάριτος, ἐπέρχεται ἐξαγνισμὸς καὶ ἐξιλέωσις.

32. *Clifford E. Barbour, Sin and the New Psychology*, London 1931, σελ. 13 καὶ 14. Παραδόξως ὁ *Brunner*, ἀντιθέτως ἐκφράζεται λέγων, ὅτι «ἡ σύγχρονος ἀνάπτυξις τῆς μελέτης τῆς ψυχολογίας μὲ τὴν ἔμφασιν, ἣν δίδει ἐπὶ τῆς «βαθείας ἀναλύσεως» δυνατόν νὰ ἀναμνησθῆται νὰ παραγάγῃ πολὺτιμα ἐποτελέσματα». *E. Brunner, Dogmatics II*, London 1952, σελ. 117.